

94

22

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI
NÉMETH GYULA
OSZTÁLYTITKÁR

XXV. KÖTET. — 10. SZÁM.

KÖLCSEY HYMNUSA
ÉS A
HYMNUS KÖLCSEYJE

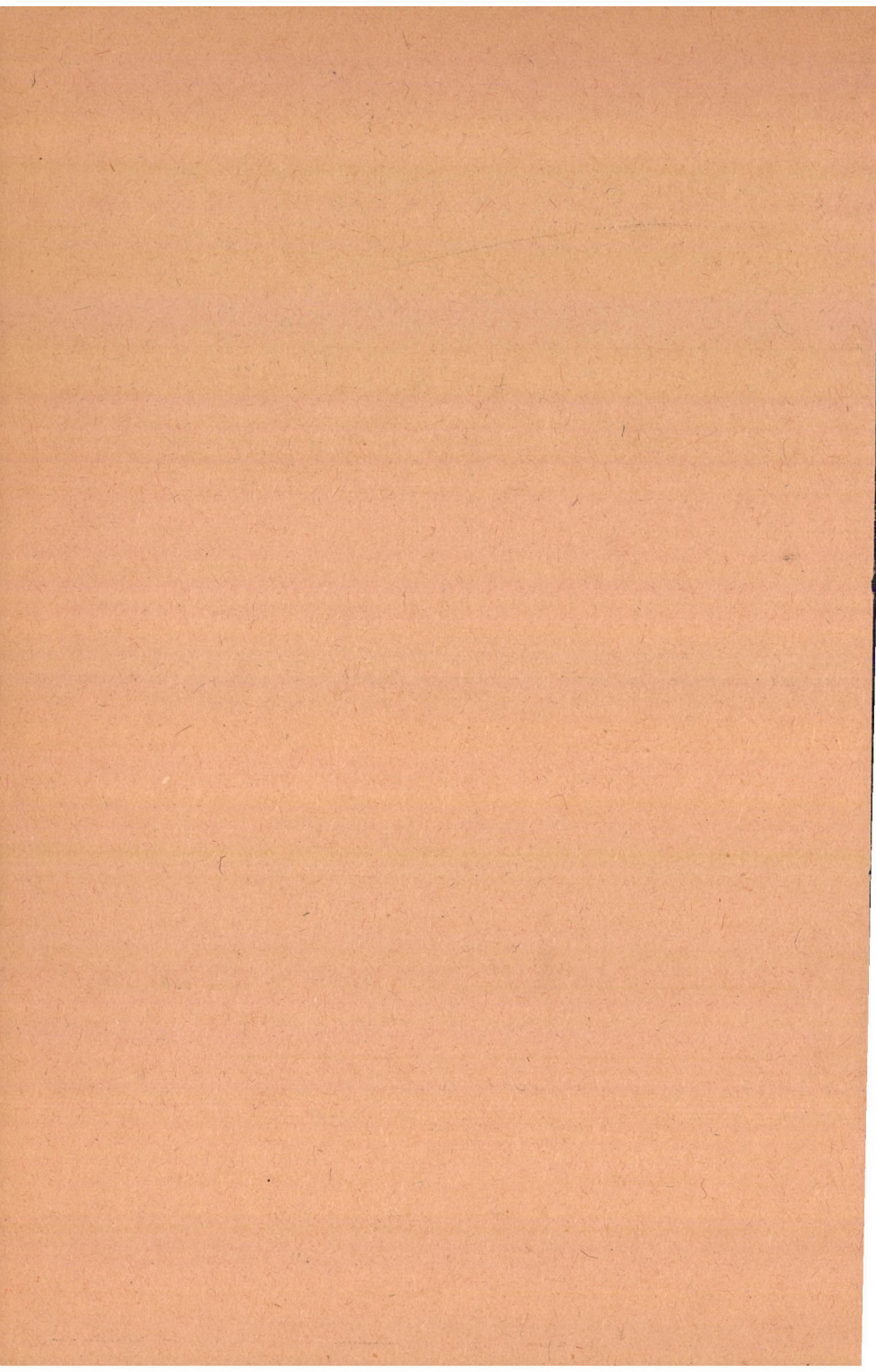
ÍRTA

MÉSZÖLY GEDEON

L. TAG

FELOLVASTA 1939. OKTÓBER 9-ÉN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1939

KÖLCSEY HYMNUSA
ÉS A
HYMNUS KÖLCSEYJE

ÍRTA

MÉSZÖLY GEDEON

L. TAG

FELOLVASTA 1939. OKTÓBER 9-ÉN

B U D A P E S T

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1939

F. k.: Dr. kibédi Varga Sándor. — Sylvester Rt. Budapest

ELŐSZÓ.

A címnek második felét ne tartsa az olvasó szavakkal való üres játéknak, mert e tanulmány célja nem csupán a Hymnus magyarázása, hanem Kölcsey politikusi és írói egyéniségének megvilágítása is, különösen azon nemzetpolitikai és irodalompolitikai eszméié, melyek ama politikai költemény írására készítették.

Hogy Kölcseyt mint politikust híven jellemezzem, a Hymnus szövegével közvetlen kapcsolatban nem lévő nyilatkozatait is idézem, sőt itt-ott említenem kell korának politikai ellentéteit s azoknak előzményeit is.

Hogy Kölcseyt mint író-t jellemezzem, nemcsak az ő irodalmi törekvéseivel kell foglalkoznom, amennyire azok a Hymnusban tükröződnek, hanem figyelnem kell író-társaiban és író-elődeiben is az azonos világnézet irodalmi jelentkezését mint korjellemzőt. A Hymnus gondolatait és stílusát be kell állítanunk irodalmunk régebbi századainak távlatába, nemcsak az általános történeti fölfogás kedvéért, hanem mivel Kölcsey nemcsak irodalmi programot adó értekezésben sürgeti nemzeti műköltészetünknek a régi költői szájhagyomány elemeivel való gazdagítását, hanem a programot meg is valósítja a Hymnusban; ezért vázolnunk kell a régi költői szájhagyomány sajátosságait és jelentőségét is, és hogy ezt tehessük, rá kell mutatnunk az ehhez alkalmas irodalomtörténeti módszerre.

Ezek a szempontok arra kényszerítenek, hogy az eléggé tágnak látszó cím kereteiből is néha kilépve, a szerkezet elhanyagolásával is igyekezzem bővíteni a tar-

talmat, megalapozni az általános fölfogástól eltérő állításokat.

Történeti jellegű értekezésben a műfaji szokottságoknál a tényeknek és bármily távoli kapcsolataiknak adatokon nyugvó megállapítását tartom fontosnak.

M. G.

I.

A magyar nép zivataros századaiból.

A József császár halálát követő hónapban, 1790. márc. 16-án, a korona hazakerültének örömére Kovács Mihály plébános úr a nagyváradi templomban erről a szent ígéről beszélt: „Tartsd meg, ami nálad vagy, hogy senki el ne vegye a te koronádat.“ (Jel. 3: 11.) Beszédében „jól megmocskolta a nem magyarul beszélőket s idegen ruhában járókat.“ A Te Deum után pedig a bihari nemesek tárogató sípokban ezt fúvatták:

Hej, Rákóczi, Beresényi,
Vitéz magyarok vezéri!
Hová lettél, Bezerédi?
Nemzetünknek fényes csillagi?
Ocskai?

Keresztesi József jegyzette föl ezeket Naplójában, a nagyváradi reformata eklézsia lelkipásztora. Sokszor énekelte ő is azt a tilalmas Rákóczi-nótát még deákkorában, Sárospatakon. Szíve szerint énekelhette, hiszen már tizenkilenc éves ifjacska korában magán tapasztalta a feleséges ausztriai ház magyarok nyakára küldött katonáinak indulatját. Pontosan 1767. okt. 30-án keresztül akarta őt löni Mária Teréziának egyik vasas németje. Humanissimus Keresztesi csak úgy maradt életben, hogy jámbor teológus létére elvette a vasas katonától a fegyvert, őt magát meg jól megverte, elkergette. Szintén pataki deák volt Kazinczy Ferenc is, Ferenc császár halálra ítélte, majd kegyelemből vasravert rabja. Bizony az ő följegy-

zéseiben is megtalálni a Rákóczi-nótát. Annak a szellemében nevelte fiait is, azért íteltette egyik fiát halálra Haynau, Lajost, a honvédtábornokot. Ferenc József végre is engedte hajtatni az ítéletet a fiún, nem úgy, mint Ferenc császár az apán.

Kazinczy betű szerint való másolásában az Akadémia kézirattárában (Polit. 2. r. III. köt. 1. sz. 39.) fennmaradt ennek a híres nótának, a XVIII. század magyar nemzeti himnusának teljesebb szövege is (Thaly erről a kéziratról nem tud). Betű szerint így van:*

Rákóczy nótája.

1.

Jaj régi szép magyar nép
 Az ellenség téged miként szaggat, tép,
 Mire jutott állapotod romlandó cserép!
 Mint egy kedves eleven kép
 Voltál olyan szép Magyar Nép,
 De a' Sasnak körme között fonnyadsz mint a' lép
 Szegény magyar nép,
 Mikor léssz már ép,
 Megromlottál mint cserép,
 Jaj hát szegény Magyar Nemzet jóra mikor lépsz.

2.

Hajh Rákóczy, Bercsényi
 Vitéz Magyarok vitézi, Bezerédy
 Hová lettek Nemzetünknek első tüköri.
 Magyaroknak hír szerzői
 Fényes csillagi Ocskai!

* Kazinczy ezt is bizonyára családi levéltárában volt régi példányról másolta, mint Rákóczi 1705. júliusi gyömrői beszédét is, mely az Akadémiának ugyanabban a kézirat-kötetében található (23). Ha már a Rákóczi-nótáról van szó, érdemes ezt a régi, hiteles változatot teljes egészében közölni.

Az ellenség minden felől őket emészti
 Űzi kergeti
 Buval epeszti
 Országunkba sem ereszti
 Jaj hát szegény magyar Nemzetünket miként veszti!

3.

Jaj Országunk, jószágunk
 De jaj hát már mi magunk
 Mint nyavalgunk
 Az idegen Nemzetségnek rabjai vagyunk
 Jaj meg kell halnunk
 Meg sem maradunk
 Mert idegen Nemzetség uralkodik rajtunk.

4.

Tenger rajtunk a' fegyver
 Mert a' Német Nemzet köztünk hever
 És igen vér
 Mutogatja magát mint egy erős Gavallér
 Nemzetünket kinzó pallér
 Nem szán mint hóhér s a kit ér
 Addig vér
 Míg az neki mindent nem ígér.
 Látod melly kövér
 Bőrében sem fér
 Még is mindég többet kér
 Alig vagyon Országunkban miatta kenyér.

Csokonai Vitéz Mihály a másik nagy református főiskolának, a debreceni kollégiumnak tógátusaitól tanulta meg a Rákóczi-nótát s megtanította a csurgói iskola nevéndékeinek is. 1799-ben tanítványaival eléadatott színdarabba (a Culturába) iktatta bele, még pedig annak a játékbeli személynek szájába adva, egy „öreg úri ember“ „udvari gazdá“-jának, aki nagyon lelkesedik még a debreceni tudós papok magyar viseletén is: „Uram, mikor én a Tisza mellett jártam, mikor a fiamat bevittem Döbrö-

cönbe, csak ee-néztem azokat a szép papokat, millen magyarosan jártak, pedig aszondik, túl voltak azok az Impériumon is!“ Ez a lelkes magyar mondja azt a Rákóczi nótájáról, hogy: „Kár azt nem tudni, — mikor azt hallom, mingyárt pezseg bennem a magyar vér!“ Meg is cselekszi maga a dallást — evvel a szövegváltozattal:

Haj, Rákóczi, Bercsényi, Tököli!
 Nemzetünknek válogatott magyar vitézi!
 Hova lettek, hova mentek
 Nemzetünknek régi híres magyar vitézi?
 Szegény magyar nép
 Mikor lesz már ép?
 Mert a sasnak körme között, körme között
 Fonnyad mint a lép!
 Töredékeny, mint a cserép,
 Szegény magyar nép!

Debreceni deák volt és jól ismerte a túladunai Pálóczi Horváth Ádám is azt a kuruc éneket, kuruc lelkű nótázója a magyar szívű társaságoknak. Ő ezt a változatot jegyezte föl 1815-re összeállított gyűjteményében:

Hej, Rákóczi, Bercsényi, Bezerédi!
 Magyar vitézek nemes vezéri!
 Hová lettek, hová mentek
 Válogatott vitézi?

Kölesey Ferenc is debreceni deák volt, mély nyomot hagyott költészetében és politikájában a református kolégiumok ifjúságának kuruc szelleme. A Rákóczi-nótának „Haj, Rákóczi, Bercsényi“-je verődik vissza Kölesey „Hazafiúság“ című költeményének ebben a kezdő sorában:

Rákóczi, hajh! Bercsényi, hajh!

Igy panaszol ennek a költeménynek egyik versszaka:

— — — — —

De bújdosóknak sírja te,
Pontus határain,
Nem leng egy sóhajlás feléd
Hűv ének szárnyain!

A bújdosóknak az a Pontus határabeli sírja: Rákóczi sírja, Bercsényi sírja. Kuruc fejedelmünké, kuruc vezérünké (v. ö. Vértsey Jenő, Kölesey Fer. 76.).

A XVIII. századvég és a XIX. századelő magyar világának költői mind ismerik és kedvelik azokat a szájról-szájra járó, sőt magángyűjteményekben is följegyzett világi dalokat, melyeket az idétt a kollégiumok ifjúsága maga mulatságára énekelgetett. Névtelen szerzők vagy irodalomtörténeti nevek viselői pedig régi énekszövegeket nemcsak jegyezgettek, hanem sokszor meg is toldottak, kiegészítettek, változtattak, új művé alakítottak.

Balassa Bálintnak „Vitézek, mi lehet“ kezdetű éneke — jól tudjuk — csak 1879-ben lett ismertté az irodalomtörténetben: abban az évben akadtak rá az azt tartalmazó Hartyáni-kódexre. De mindig volt olyan éneklő száj vagy másolató kéz, mely századok folytában tovább-tovább hagyományozta a végbeli hősök hős költőjének ezt az élményből fakadt remekét. A XVIII. században pedig akadt olyan író is, ki újat, másat faragott belőle: megtaláljuk ezt az átdolgozást a magyar multon lelkesedő kegyesrendi Dugonicsnak énekgyűjteményében, melyre Bálint Sándor volt szíves fölhívni figyelmemet. Pálóczi Horváth Ádám 1815 előtt százsámra gyűjtötte a régi és népi éneket, és igen sokat úgy átdolgozott, hogy egy-két sornyi maradványt többszakos verssé bővített. Mátyási József is, az úgynevezett magyaros iskola legnagyobb költője, 1823-ban ezzel a hagyományos, régibb szövegű jókivánsággal kezdi egyik elterjedt költeményét: „Legyen úgy, mint régen volt!“ — de ami ez után az első buggyanás után buzog, ezt már önmagából önti.* Kölesey is gyako-

* Mészöly: Népiünk és Nyelvünk III, 246—8.

rolta ezt a költői eljárást. Kölcsey „Rákóczi, hajh! Bercsényi, hajh!“ költeményének is csak első sorát adta a Rákóczi-nóta szövege, a többi már a költőnek azok az érzései, melyeket az a régi, de mindig új sóhajtás keltett benne, és korának új sebei, őbenne, a XIX. századelei reformkor magyar költőjében és politikusában.

Nagy történelmi igazság van abban a regényfejezetben, melyben Jókai, a „Mégis mozog a Föld“-ben, a Rákóczi-nótán lelkesedő deákokból létezi a XIX. századelei reformer írókat, művészeket.

Megjegyzi Jókai, de látnivaló is, hogy a Rákóczi-nótának „maga a szóbeli értelme nem valami különös“. Pusztá szövegül „kevés jelentőségű“. Minden változata ilyen, a Jókai-féle is:

•

Hejh, Rákóczi, Bercsényi!
Vitéz magyarok vezéri!
Hová lettél Bezerédi?
Nemzetünknek fényes csillagi?
Ocskai?

De szükséges közlenem tanulmányomban ezeket a „kevés jelentőségű“ változatokat, hogy szemmel láttassam a Rákóczi-nóta egykori elterjedtségét: tudjuk ugyanis, hogy sok változata csak úgy teremhet egy-egy énekszövegnek, ha sok vidéken sokan énekelgetik. Elterjedtsége révén hatott Kölcseyre is ez az „együgyű versecske“.

„Biz ez együgyű versecske“ — mondja rá Jókai és vele mi is. Hanem mikor nem a pusztá szöveget hallani, akkor már emígy ír róla: „Hanem mikor a tárogató magyarázni kezdi a fiatal deák kezében, mennyi emlékezet van abban! Aki hallja, azt képzei, hogy élt már akkor, mikor ennek a versnek történetét játszották, maga is részt vett benne, aztán meghalt, megint újra született, a két élet között elfeledte az előbb történeteket, hanem ezeknek a láthatatlan lényeknek az érintésére, ezekre a hangokra, megint megzendül a lelkében a megelőző élet minden emléke...“

Megzendült Kölcseyében is, és ő a multat látván, a jelenből a jövőbe nézett amaz említettem költeményében, melyben Rákóczit és Bercsényit idézi. Vörösmarty szónoki erejét megelőző szónoki erővel hirdeti abban a költeményben a „nemes bosszú“ titkon érlelését, majdan határozott pontra kitörését:

S villámként csap, villámként sújt,
 És tűzre, lángra kél,
 S a honfiú s a honleány
 Csak érez: nem lát s fél.

És halni mégyen, győzve jár
 A vér szent mezején,
 Vészek körítik homlokát,
 Erő forr kebelén.

Petőfi látomását:

És a zászlókon eme szent jelszóval:
 Világszabadság!
 S ezt elharsogják,
 Elharsogják *kelettől nyugatig* —

Petőfinek ezt a látomását megelőző látomással — látja a szabadság diadalmas ütközetét:

S rohan, mint ár, a győzelem,
Kelettől nyugatig,
 A láncsa zúg, a lobogót
 Magas szellők viszik.

És a „jobb kor“-t „buzgó imádság“-gal váró Vörösmarty-nál bizonyosabb hittel hiszi, hogy:

...ledőlt országok hamvain
 Egy szép hon támad fel...

És Petőfinek ujjongását: „A magyar *név* megint *szép*

lesz!“ — Petőfinek magyar büszkeséggel fölesapó ujjongását megelőzi Kölesey büszke reménysége:

Egy szép hon támad fel,
Mely lelket tölt, mely szívet ráz
Neve zengésivel!

1817-ben kelt ez a forradalmi költemény, két évvel ama bécsi kongresszus után, melyen Ferenc császár fényes bálók közepette eltemette a magyarok szabadságát. A huszonhét éves Kölesey abban az őszinte költeményben a három emberöltővel elébb volt kuruc bujdosástól az egy öltővel később gerjedő szabadságharcig elrepül képzeletében, vágyában.

„Elszórt magvakból apródonként csirázik és nő fel a kor, mely változásokat hoz magával.“ (Parainesis.)

Kölesey ezt jól tudta.

Elszórt mag a kuruckori „Haj, Rákóczi, Bercesényi!“ nóta, mely a Köleseyekben csirázott ki; Köleseytől elszórt mag a reformkori „Fejedelmünk, hajh! Vezérünk hajh!“, ez meg a Petőfiekben teljesedett ki.

De Kölesey azt is tudta, hogy a „korelőtti küzdők többnyire életveszély közt fáradtanak“. (Parainesis.) Tizenöt éves kis deák volt még, irodalmi kísérleteinek tárgya Hellas nagyjainak dicsőítése, de már akkor meg kellett érnie a Martinovicssal összeköttetésben lévő reformer írók fejük vételét vagy börtönbe vetését. A bécsi kongresszus idején meg vizsgálatot rendelt el a bécsi kormány Pálóczi Horváth Ádám ellen is „sufflaminatoriá“-knak, azaz bujtogatóknak nevezett „cantilená“-i miatt.

Ő, mint Tinódi Sebestyén, szövegíró, nótaszerző, éneklő és muzsikáló volt egyszemélyben, s mint egykor Tinódi járta lantjával a végeket, úgy látogatta Horváth vármegyék-szerte a nemesi társaságokat, s egy-egy clavicordium vagy tele poharakkal telt asztal mellett nemcsak a régi kuruc nótákkal, hanem a maga korszerű szerzeményeivel is élesztgette a hazafiúi tüzet. Elénekelgette meg-hitt körökben olyan énekeit is, melyekben — mint Köl-

csey a „Rákóczi, hajh!“-ban — azt a reménységet költögette a bús magyarokban, hogy egykor újra a szabadságért foghatnak fegyvert, nem a „szolgálnásra verő“ Bécsért.

Éppen a meghitt társaságokat kerülgették a besúgók (akkoriban *auscultansoknak* csúfolták őket, magyarul meg *fülesbaglyoknak*). Egy ilyen fülesbagoly még írásban is fölküldte Bécsbe Horváthnak egyik kárhoztatott énekét, mely azon kesereg, hogy a „Muzsikás“, azaz a császár, „nem ismeri, nem veri a mi húrunkat“, hanem „stájeret húz“, a gyáva magyar pedig erre az idegen nótára táncol, Árpád elfajult unokája.

Pálóczi Horváth Ádámnak, a külső-somogyi és felső-baranyai református tractus curatorának, több nemes vármegye táblabírájának, több vármegyében is volt birtoka, feje pedig egy. Elérhette volna hát őt is a vagyonszerzés, sőt a Martinovics szenvedte büntetés is, az ilyen kiállott büntetést pedig nem teheti már létlenné semmiféle későbbi kegyelem. Egy szál öregedő poéta ellen egy hatalmas császárnak szolgálatra kész idegen szolgálhada: a magyar poétának tehát ésszel kellett élnie!

Kapta magát: a bécsi német politika ellen írt költeményeit hirtelen átdolgozta francia-ellenesekké meg török-ellenesekké; azt is francia-ellenessé, amelynek eredeti Bécs-ellenes szövegét bűnjelül Bécsbe küldték. Azután a „csimbókos poéta“ (így nevezte őt régies hajviseletéért Kazinczy) romlott szövegnek bélyegezte a Bécsbe küldött szöveget, az átdolgozottakat pedig eredetiekül, hitelesekül mutatta elő: így azután sem jószágának, sem fejének nem lett bántódása. A későbbi kor irodalomtörténetírói is jó száz esztendőn át nem tudtak ennek az átdolgozásnak megtörténtéről, s az átdolgozott énekeket, melyek „Ötöd-félszáz Énekek“ címen ismeretesek, eredetieknek tartották.*

A rejtve tartott, eredeti szövegű példányban ez volt az első ének címe: „Menőke Budáról Bétsbe“. Azokon a

* V. ö. Mészöly, Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve.

magyarokon gúnyolódott benne, akik Budát, azaz a magyar ügyet elhagyván, maguk külön hasznáért a bécsi császár kegyét hajhászták. Ilyen politikai gondolatok voltak abban a „menőké“-ben:

Menj el, szegény magyar!...

— — — — —

A víz-ész négy nagy folyóvizet megrekesztett,
Békózó lánc keríti a kettős keresztet stb.

— — — — —

Célzás ez a magyar címerre s ezáltal a magyar alkotmányra és szabadságra, melyet a Bécsnek hódoló, hiszékeny politika tönkre tett. Tovább így szól a vers:

Te csak menj, nem újak már a terh-viselések,
Engedj a végzéseknek — ha ugyan végzések stb.

Célzás Ferenc császár törvénytelen és erőszakos katonai és adószedéseire.

Menj! add egy olyan kézbe szabadságod fékit,
Mely egyszer úgy betöltse a balsors mértékét,
Hogy megérezd, a mit még sokan nem éreznek:
A szabadság s a rabság miben különböznek!

Mínta csak Tompa abszolútizmus-korabeli „Gályarab“-jának fohását hallanánk:

Csak azt, hogy rab vagyok, ne hagyd felejtennem!

Tompa „Gályarab fohása“ c. költeményének is az az eszméje, hogy csak hadd legyen folyton tudatában a magyarságnak az, hogy elnyomja őt a bécsi császári önkény, mert csak így maradhat ébren a szabadságért való vágy, egykor így törhet majd diadalra. Ezt a múlt század ötvenes éveiben élt eszmét azonban csak úgy merte írásban hirdetni Tompa, hogy megtette régebbről vett költői

tárgynak, egy gályarab szájába adta, és így korának és magának legőszintébb és legforróbb érzését helyzetdalban öntötte ki. Olyan helyzetdalban, mely csak külsőleg az, melyet csak az elnyomó idegen tartott annak, melyről a költő magyar közönsége tudta, hogy igazában mégsem helyzetdal, mégsem régi századok képzelt hangja, hanem a jelennek érezve érzett fájdalma.

Pálóczi Horváth Ádám is, mikor azt a tárgyaltam énekét közlésre szánta, előbb megtette több száz évvel régebbi kor eszméit hirdető helyzetdalnak. Megtette egyszerűen úgy, hogy a „Menőke Budáról Bétsbe“ címet erre változtatta: „Hunyady János Magyar Marssa, mikor a Magyar Uraknak nagy része, tőle Losoneznál alattomban el pártolt Giskra kedvéért.“ Aki magyar hazafi frissiben olvasta ezt a csavargós című verset, a cím ellenére is megértette korszerű irányzatát, a besűgők és cenzorok pedig nem vettek észre benne semmi ő felsége kedve és méltósága ellen valót. Hogy egy-egy nemzeti célzatú, korszerű politikai költeményt már a címe által mult időkben zengő helyzetdalnak színleljen a szerző, ez a sajátos történelmi viszonyainkból eredő sajátos irodalmi mesterkedés nem Tompa korában jelentkezik először, hanem már a XIX. század legelején.

És most térjünk rá a Hymnusra.

Kölcsey evvel a kelettel látta el: „1823. jan. 22 d.“ Címe, mikor 1828 végén az 1829-re szóló Aurórában megjelent, ez volt: „Hymnus“. Mikor azonban „Összegyűjtött Munkáji“-ban 1832-ben megjelent, akkorra már a szerző régebbi időkbe visszavetett helyzetdallá tette meg evvel a magyarozgató címmel: „Hymnus a magyar nép zivataros századaiból“. A „Rákóczi, hajh! Bercsényi, hajh!“ kezdetű költemény 1821-i kiadásban „Fejdelmünk, hajh! Vezérünk, hajh!“ kezdetű, az 1832-i kiadásban pedig eredeti címe is elmarad, ennyi lesz a helyén: „Fejdelmünk, hajh...“

Pálóczi Horváth Ádámnak annyira sikerült a cím-változtatás, hogy nemcsak a korabeli cenzort tévesztette meg, hanem a későbbi történetírót is: Mátray Gábor azt a

Ferenc császár ellen szóló, XVIII. századelőn kelt „menőké“-t úgy adta ki, mint XV. században kelt, Giskra ellen tüzelő „mars“-ot. Hogy tehát mi is úgy ne járjunk a Hymnus magyarázásában, tudnunk kell, hogy az eredeti „Hymnus“ cím után ezt a pótléket: „a magyar nép zivataros századaiból“, később csupán a cenzor miatt kénytelenségből függesztette oda Kölcsey, aminthogy ugyanakkor a cenzor miatt változtatta meg „Hazafiuság“ e. költeményének eredeti címét is. Horváth János ezt mondja (Napkelet, 1923.): Kölcsey — „Himnusát »a magyar nép zivataros századaiból« kizengőnek képzelvén el, lélekben kortársává vetítődött vissza a távoli magyar századoknak.“ Én úgy vélekedem: Kölcsey nem lelkét vetíti vissza hazánk zivataros századaiba, hanem csak lelke megnyilvánulási eszközét. Így Arany sem a Heródes-kori Betlehem fájdalmát sirja Rákhel siralmában, hanem Haynau korának magyarjait. Kölcsey „Zrínyi dala“ és „Zrínyi második éneke“ sem Zrínyi koráé, hanem Kölcseyé. A multnak Huszt romjai fölött lebegő szelleme Kölcseyt a jelen földadataira figyelmezteti:

— Honfi! mit ér epedő kebel e romok ormán?
 Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
 Messze jövőndővel komolyan vess össze jelenkort:
 Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!

Kölcsey még a költészetet is úgy tartotta becsesnek, „ha a való, meleg étellel viszonylatba tétetik“, ha „vagy egyenesen tetté változik, vagy jövőndő tettek kifejtésére és előhozására“ törekszik. (A Magyaróvári Gazd. Int.). Kölcsey a Hymnust nem a régi kor árnya felé való merengésnek szánta, hanem jelenkorának szóló, jövőndő tettek kifejtésére való tettnek. Paradoxon, de való, hogy a régi századokra utaló cím utal mentegetőzésével leginkább a szerző zivataros korára, mely a Martinovics-pörrel kezdődött és a Wesselényi-pörrel végződött. S ha valaki nyomtatásban akarta látni művét, számolnia kellett a cenzorral, ki azt is megtette, hogy megtiltotta olyan mű kinyo-

mását, mely néhány évvel azelőtt még megkaphatta az engedélyt.

1823-ban, a Hymnus szerzése évében, ezt az utasítást adja Kölesey Szemerének (1823. ápr.-i lev.): „A Censorral vigyázva bánj“.

1832-ben jelent meg a Hymnus a bővített címmel. 1832 az az év, melyben a kormány lefoglalta Kossuth tudósításainak sokszorosító gépét.

Ez már a közelgő vész előszele volt.

II.

Hajh, de bűneink miatt Gyúlt harag kebledben.

A büntudat époly jellemző vonása a középkori magyar katolikus egyházi irodalomnak, mint a mohácsi vész utáni reformáció magyar irodalmának. Középkori kódexünk szerzőinek és másolóinak mindig szemük előtt volt vigasztalásul a menny ragyogó képe, rettentésül a pokol számtalan kínja. Ehhez a keresztyén ember büntudatához új vonásul hozza a reformáció magyar irodalma a magyar hazafi büntudatát. A magyar írók immár nemcsak a maguk bűnös lelkét féltik a mennyei hazából való kirekesztéstől, hanem a földi hazának, Bendegúz örökének, ön népe bűne miatt való vesztén is keseregnek.

A legelső ilyen szellemű magyar vers: Farkas András prédikátornak „Cronicá“-ja, a XVI. század derekáról való. Elterjedt mű lehetett, mert Szilády Áron is háromféle szövegét ismeri.

Kölesey pedig tanulmányozta nemcsak az ő idejében kiadott írott magyar nyelvemlékeket, hanem a régi magyar nyomtatványokat is. A XV. századelei Husszita Biblia nyelvtani alakjaival archaizál Ilias-fordításában. „Nem régi-e minden szó, minden fordulat?“ kérdi Szemere Páltól (1816-i levélben) a nyelvművész önérzetével fordítása felől. „Balassa“ című kis költeményét kitünően sikerült Balassa-stílusban, Balassa-szellemben írja. Kölesey

tehát ismerte a XVI. század magyar protestáns irodalmának is külső, belső sajátságait; ezért nem különös, hogy Istennek a magyarokkal közlött áldásait, majd a nép büneiért való haragját és büntetését épúgy látja Hymnusában, mint Farkas András a Cronicájában.

Farkas András a Cronica eseményeit Bendegúzzal kezdi, Kölcsey is a Hymnusét. Farkas András a *Duna* vizét, *Tisza* vizét említi, Kölcsey is: „... merre zúgnak habjai — *Tiszának, Dunának...*“ Farkas András Pannónia „bő kenyere“ voltát dícséri, Kölcsey is a Kunság „ért kalász“-át. Farkas András a „mátrai“, „felföldi jó borok“-at, Kölcsey is „Tokaj szőlővesszei“-t. Farkas András szerint az Istent „haragra indítók... rettenetes bűnökkel“, Kölcsey szerint is: „... *bűneink* miatt — *Gyúlt* harag kebledben“. Farkas András azokat a pártütőket ítéli el, akik Németországból „emelének királt“, Kölcsey is, mikor — mint látni fogjuk — a Boeskay-Rákóezi korszak polgárháborúira céloz, a bécsi király „üldözött“-ei felé hajlik.

Így énekel Farkas András:

— — — — —
Vegyük elő az régi magyarokat.

Ingyen majd megértjük, hogy az Isten őket
Ilyetén bő földre, magyarrá el-kihozá.

— — — — —
— — — — —
híják jó Magyarországot
Bő Pannóniának, bő kenyere országnak.

— — — — —
Mert ő bővölködik — — — — —

— — — — —
A Szerém borával, a Somogy borával,
A Mátra borával, a felföldi jó borokkal.
A Duna vizével, a Tisza vizével...

Haragra indítók hitetlenségünkkel,
Vakságunkkal és nagy hamisságunkkal,
Kezdők bosszantani gazdag aranyunkkal,
Drága ezüstünkkel, ezekbe bizásunkkal.

Az Szerém borának nagy torkosságával,
 Paráznaságokkal, rettenetes bűnökvel.
 Azért ő haragja ellenünk gerjede,
 Bosszúálló ostora rejánk szálla,

— — — — —
 Végezetre oztán mirejánk kihozá
 Basáival az hitetlen török császárt.

— — — — —
 Másfelől esmétlen a magyar urak
 Elhajlának koronás királoktól:
 Pártot ütének János királ ellen,
 Királt emelének ím az Németországból.
 A sok pártolással felföldet elveszték,
 És annál is inkább az ország megnyomorodék.

— — — — —
 Evvel megmutatá az hatalmas Isten,
 Hogy ő az bűnöknek erős bosszúállója.

Horváth János a Hymnusnak fő eszméjéről így vélekedik: (Napkelet, 1923., 102. l.): „A hazafiúi büntudat, mely a nemzeti balsorsban Isten igazságos büntetését látja, egyik legjellemzőbb s legmélyebb sajátja XVI—XVII. századbéli irodalmunknak: Alaptétele, ihlet-irányítója az Zrínyi nagy költeményének is, és aligha csalódunk, mikor azt hisszük, hogy bár ezúttal meg nem nevezetten“ (Kölcssey „Zrínyi dalá“-ra és „Zrínyi második éneké“-re célzás) „*Kölcsseynek Hymnusát is Zrínyi költészetével való lelki ölelkezés sugalmazta.*“ Brisits még határozottabban mondja ezt: [Kölcssey] „Hymnusa igazában nem is más, mint a Zrínyiász I. énekében foglalt isteni szemrehányásnak bűnbánó, engesztelő visszaéneklése“. (A magy. irod. tört. A XIX. század első fele. 157. l.)

Erre a közvetítésre azonban, vagy csak indítékra is, a Hymnus írójának nem volt szüksége. Hazafi volt, protestáns volt, a XVI. század magyar költészetének régi énekeskönyvekből, krónikákból, históriákból ismerője és

értője volt:* tehát az ő „hazafiúi büntudat“-ának még irodalmi tárgyul választása, megnyilvánulása sem Zrínyi-hatás, hanem a folytonosság által öröklött magyar protestáns világnézet és annak irodalmi gyakorlata. A Szigeti Veszedelemnek az az alapeszméje is, hogy a magyarokat bűneikért bünteti az Isten földi hazájuk pusztulásával, eredetileg protestáns gondolat, nem pedig az előző katolikus kódexirodalomban gyökerező.

A mohácsi vész előtti katolikus papság magyar könyveket szerző tagjai megvetették a világ gazdagságát, gyönyörűségét és földi célokért való küzdelmeit. Könyvek nagyobb részét nem is férfiak, hanem apácák számára írták. Horváth János mélyen és szépen jellemzi ezt az irodalmat a következőkben (A magy. irod. műveltség kezdetei. 111. l.):

„A külső, világi eszményektől távol, szinte *a világ folyásától függetlenül* írták, olvasták e kegyes műveket, s e viszonylagos elszigeteltség teszi érthetővé, hogy épen egy különben hanyatló korszak történetlapjait ékesítik.“
 „Békesség vagyon a cellában. *Az cellának kivüle nincsen egyéb, hanem csak hadakozás...* Az cellában imádkozzál, írj, tanólj... olvass szent írást, avagy gondolkodjál az úristenről“: ezt mondja a szerzés, a regula, melyet Ráskai Lea írt le 1510-ben a Nyulak szigetén. Sziget: a békesség szigete volt maga ez egész irodalom, s csak azoké, kik a széles folyón, mely a békételen, a profán nagy világtól elválasztotta őket, visszafelé soha át nem keltek. Megfogadták a tanítást, a legszebbek egyikét, melyet magyarul is olvashattak: „Ezenképpen mi es ne örüljünk én édes néném ez világi tisztességnek; se örömmek, se tudománynak, se méltóságnak, se szépségnek, se atyánknak, se anyánknak, se atyánkfiainak, se barátainknak; de csak az légyen örömünk, hogy felíratott menyországban az mi nevünk. Bizonyával kegyig felíratott, mert elhagytuk ez világot minden pompaságával. Mi es vígadhatnánk ez világon, miként ez világnak szeretői, ha akartunk

* Lásd erre nézve Kazinczyhoz írott leveleit is.

volna! De meggondolván ez világnak elmúlándó voltát, megútálók ötét; elhagyók atyánkat, anyánkat, megtagadók atyánkfiait. Lássuk, hogy hátra ne nézzünk! Mert valaki hátranéz, nem méltó mennyeknek országára.“ Valóban: „valamit bírának és bírhattanak volna, urunk Jézusnak szerelmiért mind elhagyák“.

Sem az apácáknak író, világmegvető szerzetesek, sem pedig a szertartáskönyveket szerkesztő plébánosok irodalma nem a földi haza „jó kedvéért, bőségéért“ esedező irodalom volt. A protestáns kor előtti magyar katolikus főpapság pedig, mely ugyan a világi nagyurakkal együtt „híven tékozolta életét“ Mohácsnál, magyar irodalmi művet csak egyetlenegyét hagyott hátra, egy öt sorosat, egy lótályogról hasznos pogány ráolvasást. A veszprémi püspök jegyzette bele egyik becses latin könyvébe, úgy, amint a kocsisától hallhatta. Az mondhatta el neki igről-igre úgy, amint meg ő hallotta azoktól az eleitől, akik még Scythiából hozták magukkal azt a tudományt.*

Nemcsak az egyén másvilági sorsával, hanem a haza ezvilági sorsával is törődésnek magyar irodalmi megnyilvánulását a reformáció irodalmában tapasztalhatjuk először, onnét hat át később a katolikus magyar írókra, így Zrínyire is.

Ezt a hatást igazolja az is, hogy Zrínyi másirányú irodalmi működésének előzményét is a protestáns irodalomban találjuk meg.

Gondoljunk egyfelől a XV. századnak a hadakozásoktól elvonuló szerzetes íróira, másfelől a XVII. századi Zrínyi politikai és hadtudományi műveire, azután olvassuk el a közbeeső korszak egyik protestáns papjának, Magyar Istvánnak, ilyen sorait (1602): „Arra is gondot viseljenek azok, akikhez illik, hogy azmikor végházat a pogányságra megszállanak, ne múlassák idejeket a vitézek héjába, hanem kiki minden tehetsége szerint lásson dolgához, senki kétfelől fizetést ne vegyen, amiről fizetése, arról embert tartson, és a várvívást minden keményen fogja, a pattan-

* Lásd Mészöly: Magyar Nyelv XIII, 271.

tyúsokra gondviselés legyen, haszontalan lövést ne tegyenek, nemcsak szóljon, hanem találjon is az álgyú. Az ostromlásban is gyakorlás legyen, jó móddal legyen, egyik másikat ott érje, megsegítse, s azok számosan legyenek, hogy erejekkel elbírhassák az ellenséget. Ha nem szégyelnük, az várvívásban sokat tanulhatnánk az töröktől.“

Sárvárt, az Új-Szigetben keltek e sorok. Mennyire újabb, mennyire más szelleműek, mint a régi Nyúlak Szigetében másolgatott betűk, a hadakozástól a magánosságba menekülést ajánlók! Zrínyi hadtudományi munkáinak magyar irodalmi előzményét is a reformáció irodalmában találjuk meg épúgy, mint Szigeti Veszedelve „hazaíúi büntudat“ eszméjét. Megvan az is nemcsak Farkas András Cronicájában, hanem Magyar Istvánnak ebben a könyvében is, melyből most idéztem. Arra utal már a könyv címe is: „Az országokban való sok romlásoknak okairól...“ stb.

„Ime, köztünk vagyon bálványozás, viszhavonyás, gyilkosság, fertelmesség, hitötlenység, irigység, kevélység, árultatás, részegség, tobzódás és mindenféle gonoszság“ — kesereg Magyar. — „Senki ne csodálja tehát, ha a sok gonoszságokért Isten is megvonsza tőlünk segítségét, mert Isten ő szent fölsége, ki nélkül senki győzelemmel nem járhat, sohasem lakik együtt efféle szófogadatlan, gonosz keresztyénekkal...“ stb.

Farkas András Cronicájánál fél századdal későbbi a Magyar könyve, s Magyar intéseinél is fél századdal később zendül meg a Szigeti Veszedelemben Isten fenyegetése:

— — — — —
De immár ideje vélek esmértetnem:
Én vagyok ama nagy bosszúálló Isten!

— — — — —
...töröknek adok oly hatalmat,
Hogy elrontja, veszti az rossz magyarokat,
Mindaddig töri iga kemény nyakokat,
Míg nem esmerik meg: elhagyták urokat.

Mivelhogy:

Látá az Magyarnek állhatatlanságát,
 Megvetvén az Istent, hogy imádna bálvánt;
 Csak az: eresztené szájára az zablát!
 Csak az: engedné meg, tölthetné meg torkát!

Hogy ő szent nevének nincsen tiszteleti,
 Ártatlan fia vérenek böcsületi,
 Jóságos cselekedetnek nincsen keleti,
 Sem öreg embernek nincsen tiszteleti.

De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
 Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
 Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
 Lopás, emberölés és örök tobzódás.

Még más lényeges eszmét is találunk Zrínyi költészetében olyant, melyet az előző protestáns magyar irodalomtól örökölt.

A katolikus középkor magyar irodalmi emlékei nem a haza ellenségeivel való küzdelem mennyei jutalmazását várják, hanem a lélek-vesztő ördög ellen vitézkedők mennyei koronáját. Csupán a protestáns korról kezd jelentkezni az a magyar irodalmi eszme is, hogy a földi házáért fegyverrel holtak dicsőülnek meg a mennyei házában. Már Tinódi evvel lelkesíti a vitézeket (Hadnagyoknak tanúság):

Itt valaki közülünk elesik,
Az angyalok mennyországba viszik...

A „nagyságos, nemzetes, édes fejedelmé“-től búcsúzó vitéz Kádár István éneke is azt mondja:

Avval is bizonnal méltán kérkedhettem:
 A Jézus Krisztustól drága hópénzt vöttem,
 Kinél soha többet nem vár az én lelkem,
 Minden hórúl óra nem vész el éntülem.

Amaz szent gyűrűket újjaimban rakták,
Amaz szent koronát én fejemben nyomták,
Lelkemet az Krisztus székihez állatták,
Szent! szent! kiáltással nevemet felírták.

Nem külön katolikus gondolat tehát, s nem az előző katolikus irodalomban gyökerezik a Zrinyiásznak ez a török elleni harcban elesett magyarok megdicsőülésének eszméje sem, nem is Zrínyi egyéni leleménye.

A Kölcsey Hymnusa-beli „hazafiúi büntudat“ is csak úgy rokon a Szigeti Veszedelemével, hogy mind a kettőnek e gondolata magyar irodalmi eszméül a magyar reformáció korában támad, aztán él és hat a Szigeti Veszedelemben is, a Hymnusban is, természetesen mind a kettőben a szerző lelki alkata és körülményei szerint.

Kölcseyben az a magyar büntudat az ő lelke legmélyén gyökerezik, és még a régi prédikátoroknál is komorabban látja a párhuzamot, mely az Egyiptomból Kánaánba vezérelt zsidó nép története között és a Scythiából Pannóniába kihozott magyar nép története között van. Erre nézve igen jellemző esetet és megnyilatkozást olvassunk Kölcsey naplójában (1833. jún. 26.), melybe legőszintébb gondolatait jegyzette bele.

E szerint egykor Wesselényi, a „szörny-ölők szörny-ölő fia“,* ezt mondá Kölcseynek:

— Ne félj: Isten a magyart mint választott népét nem hagyja el.

És erre a Hymnus költője, kinek „egyetlen szemében — Kossuth szavai szerint — a nemzet mult s jövő bánata tükrözött“, így válaszolt:

— Meg kell vallani: e választott nép semmivel sem jobb, mint ama másik, melyet Isten hosszú türelem után végre széjjelszórt. Azonban csakugyan nyilván valók rajtunk az isteni pártfogás jelei; mert a nélkül, *saját bűneink következtében*, már régen el kellett vala sülyyednünk. De a hatalmasnak béketűrése még el nem fogyott.

* Szörny, hydra — e szavakkal Kölcsey a „Geheyme Polizey“-t nevezi.

Azokra az eszmetörténeti kapcsolatokra, melyek a XVI. századi protestáns kor irodalmához kötik a rekatolizáció korának és a későbbi koroknak irodalmát és Kölesey Hymnusát is: föl kellett hívnunk újabb irodalomtörténet-írásunk figyelmét.

III.

Bendegúznak vére.

Pintér Jenő a Szent István Király-Emlékkönyvben (III, 347.) „Szent István a magyar világi költészetben“ című cikkében ezt írja: „Csodálatos, hogy Szent István király alakja a régibb időkben milyen kevésbé ragadta meg szépíróink érdeklődését. Az első magyar király élete távol esett képzeletük világától. Attilával, Árpáddal, Szent Lászlóval, a Hunyadiakkal ismételten foglalkoztak, jelentéktelenebb hősök is sokszor izgatták fantáziájukat, de Szent István felé az 1860-as évekig csak elvétve közeltek... Mi volt ennek a szépirodalmi részvétlenségnek az oka? *Az ok: Szent István glóriás fensége.* Olyan magasan állt ő az utókor előtt, hogy sem személye, sem életműve nem látszott alkalmasnak költői feldolgozásra.“

Ha ez a megokolás igaz volna, Zrínyi nem írta volna meg „Feszületre“ költeményét, Ráday Pál sem a Lelki Hódolást, Berzsenyi sem Fohászatát (Miltont és Klopstockot nem is említve). Fenséges eszméket éneklő költőnket, Sík Sándort, Szent István legendai alakjának éppen „glóriás fensége“ készítette szépirodalmi alkotásra. Az a megállapítás azonban helyes, hogy István király nem ihlette meg régebbi nagy nemzeti költőinket.

Sőt magyar egyházi énekeink szerzőit is csak későn. „Szent István emléke aránylag későn jelenik meg a magyar egyházi költészetben“ — evvel kezdi Alszeghy Zsolt az említett Emlékkönyvben (III, 327.) „Szent István a magyar egyházi költészetben“ című tanulmányát. Az első, Szent Istvánról szóló magyar himnust az 1651-i Cantus

Catholici gyűjteményben találjuk meg, az a legköltőibb és legelterjedtebb ének pedig, az „Ah, hol vagy, magyarok tündöklő csillaga“ kezdetű, csak a XVIII. század második feléből való, jó félszázaddal Rákóczi, Bercsényi elbújdoma után.

Azok a magyarok, akiknek lelke a Boeskaytól az utolsó Rákócziig tartó szabadságharcok szellemétől hevült, Rákóczi és Bercsényi után sóhajtottak a Rákóczi nótában, hogy: „hová lettek...?“ Azok a magyar nyelvű katolikus papok pedig, akik még a Habsburg-háznak a magyarokon vett végleges győzedelme után sem tapasztalhatták Magyarországon a protestánsok teljes elfogyatását, István király után kiáltottak: „Hol vagy...?“

Hol vagy István király? Téged magyar kíván,
Gyászos öltözetben te előttem sírván.

— — — — —
Virágos kert vala híres Pannónia,
Mely kertet öntözé híven Szűz Mária.

Káthólíka hitnek bő volt szép virágja,
Behomályosodott örvendetes napja.

Ah! mely nagy változás mindenféle vallás,
Már megszaporodott sok lelki kárvallás;
Mint rózsát a hévség, úgy a Pannóniát
Rontja eretnokség, fonnyasztja virágját.

Kertésze e kertnek István király vala, stb.

Ez az ének már nem Bécs ellen szól, hanem a protestáns magyarok ellen. Ilyen szellemű ennek az éneknek 1805-i átdolgozása is:

Ah, hol vagy, magyarok tündöklő csillaga,
Dicső István király, hazánknak oszlopa.

Szent hit terjesztője buzgóságod vala
 Közöttünk, magyarok óh nagy apostola!
 S mint a virágos kert, hazánk úgy újula,
 Általad pogányság szépen kitisztula.

De hervadni kezdett országunk virága;
 Megsértetett annak régi boldogsága,
Midőn elterjedett a sok eretnekség,
*S közinkbe érkezett már a hitetlenség.**

Ilyen szellemű a szintén XVIII. századi „Oh, Szent István!...” kezdetű ének is:

Oh, Szent István! itt Magyarországba
 Tíz püspökségeket helyezettél...

— — — — —
 Oh, Szent István! s sok érdemedért
 Korona- s kereszttel Pápa dícsért,
 Mivel sok lelkeket általad pokolból kinyért...

— — — — —
 Oh, Szent István! *az eretnekségből*
Tisztítsd országodat tévölgésből...

III. Károly királyt, illetőleg a császárnak hódoló szerző szerint VI. Károly császárt, együtt dicsőíti Szent Istvánnal egy másik egyházi ének, az „Eped szívem...” kezdetű:

Irgalmazzál országodon, István király, bús hazádon,
 Jajgató maradékidon, árva magyar fiaidon.

— — — — —
Eretnekség szaporodik, hitünk ellen bátorodik,
Csak az egy Károly hatodik sok ellenséggel bajlódik.

Erényül tudja be VI. Károlynak az eretnekséggel való „bajlódás”-át is, ellentétben avval a fölfogással, mellyel a költő Zrínyi megítélte V. Károly császárt:

* Ma már, mikor az első versszakot idézgetik, nem papi politikai, nem támadó, hanem nemzetien vallásos hatása van ez éneknek a magyar katolikus világi hívekre.

Ha tudni akarod keresztyének dolgát,
Azok veszni hagyták magok állapotját;
Károly gyűlésekről gyűlésekre magát
Hordoztatja, s nagyon forgatja hit dolgát.

(Szig. Vesz. I, 63.)

A „Hol vagy István király? téged magyar kíván“ ének époly elterjedt volt a XVIII. és XIX. század évfordulója körül, mint a Rákóczi-nóta. Egyik nyilván, tártajtájú katolikus székesegyházakban, másik titkon, nemesi házak vagy szegény deák-coetusok zárt ajtaja mögött. Egyik nyomtatásban, másik: kézírásban. Szent Istvánt alkalmasnak találták felekezeti, papi irányú költemény tárgyául,* de — a k k o r m é g — nem az egész nemzethez szóló, nemzeti irányú költői mű tárgyául. Ez volt az oka a Szent István iránti „szépirodalmi részvétlenség“-nek.

A József császár holta után kezdődő s a negyvennyolcas szabadságharcig erősödő nemzeti megújulás korában még buzgó szerzetes történetíró is akad, aki mentegeti Kupa herceget Istvánnal szemben, Árpád fejedelmet pedig a keresztyén világi és egyházi fejedelmeknél emberségesebbnek tartja. A pálos barát Virág Benedek ír így: „Nem religio miatt támadta meg Istvánt Kupa, noha pártütése által akadályoztatta a keresztyén vallást és annak terjedését. Histórikusaink, akik némely biographusok után keményebben írnak Kupáról, még nem bizonyították meg, hogy ő ekkor pogány volt volna.“ (Századok.)** „Árpád, II. fejedelem, édes atyjának életében kezdven uralkodni, 18 esztendőök alatt mind magát, mind nemzetét kedvessé és dicsőségessé tette. Sokat harcolt, ami va-

* Szekfü is észleli, hogy a Szent István-himnus „rontja *eretnekség*“ kifejezése a protestáns magyarok ellen szól (Szt. Istv. Eml. III, 50.).

** A Szent István-évben a Szent István ünneplését illető kormányintézkedések nemzeti érzésből, nemzeti céllal fakadtak; de az alkalmi cikkek és szónoklatok (némely kivétel is akadt) hamis és kedvezőtlen képet festettek az István király előtti magyarság műveltségi, erkölcsi és politikai színvonaláról.

lamint ma, úgy akkor sem esett meg másoknak keserves kára nélkül. *Noha erről méltóbban lehetne vádolni a — világi és egyházi — fő keresztényeket*, mint Árpádot és az ő magyarjait.“ (Uo.) Berzsenyi „Kupa támadásában“ ilyen magánbeszédet ad István szájába: „Nagyobb akartam lenni, mint eleim, s kisebb lettem! Ők idegen tartományokat pusztítottak, én hazámat; őket a maradék áldja és csudálja, engem az én népem átkoz, tyrannusnak kiált. Vissza, vissza tehát a szokott útra! Vissza? (Tusakodik.) De mégsem! Áradjon a *szent rokonvér*, omoljon rám az átok, nem csüggedek, mert tudom azt, hogy minden csepp vér, mely most a haza oltárán kiontatik, minden jajszó, mely most az eget s az én szívemet ostromolja, nemzetemnek századokig tartó boldogságot fog teremni, s tudom azt, hogy valamíg egy magyar lesz, nevemet áldani s tisztelni fogja... Igen, de hátha az én nagy szándékom, mint többnyire minden nagy szándék, félben szakad? Ha a magyar vért eltékozlom, ha népembe a visszavonásnak és szakadásoknak lelkét felbújtom és a célhoz mégsem jutok, akkor, akkor mely számtalan veszedelmet árasztok nemzetemre s mely kárhozatot emlékezetemre!“ A Virág és Berzsenyi korának tüzes magyarjaiban nem Szent István emléke gyújtotta föl az igazi lelkesedést, hanem a honalapító Árpádé és hatalmas őséé, Attiláé. Olyan korban, melyben az országgyűléseken a nemzeti törekvések ellen fordult nagyobb részében a németes főnemesség és az aulikus főpapság, olyan korban, a b b a n a k o r b a n é p ú g y nem lehetett magyar nemzeti politikai eszmény a karddal svábországi * lovag felővezte István, a gazdag és nagy politikai súlyú püspökségek megalapítója, mint nem lehetett Thököly, Rákóczi korában sem. Sőt — a legrégebb Szent István-életrajzoknak szerzetes-jellegű Szent István-alakja miatt — már előbb sem. Hiszen még a katolikus Zrínyi sem Szent Istvánt tartja a magyarok „legelső királyá“-nak és „példájá“-nak, hanem Attilát:

* „De Svevia.“

ATTILA.

Isten haragjának én szelleti voltam,
 Mikor az világot fegyverrel nyargaltam,
 Vér kataraktákat karddal árosztottam,
 • És mint egy villámlás, földet megfutottam.

Én vagyok magyarok legelső királya,
 Utolsó világrészről is kihozója,
Én lehetek tehát magyarnak példája,
 Hírét s birodalmát hogy nyújtsa szablyája.

Aki a mai kornak ír, az „csodálatos“-nak tarthatja azt, hogy „az 1860-as évekig“ nem Szent Istvánnal, hanem inkább Attilával és Árpáddal „foglalkoztak szépíróink“. Természetesnek láthatjuk azonban ezt az irodalomtörténeti tényt akkor, ha nem vonjuk a multat a mának rájárára.

Már pedig ez a kötelessége annak, aki történeti tudományt művel.

Irodalmunk története folyamán nincs meg az a fontos szerepe Szent István emlékének, mint jogtörténetünkben és birtoktörténetünkben.

„Hol vagy, *István király?* Téged magyar kíván!“ A „*magyar kíván*“ kifejezés ebben a buzgón terjesztett énekben ünnepi és szent hangulatot kapott. Olyan körben aztán, melyben az ünnepi és szent érzés tárgya nem akkori egyházpolitikai, hanem akkori nemzetpolitikai eszme volt, abban a körben, abban a korban a „téged magyar kíván“ ünnepi és szent ígéket arra alkalmazták, akinek neve az egyház szentjeiről író régi papok előtt ördögi volt ugyan (vö. Szekfü: Szt. Istv. Eml. III, 25.), de nemzetünk történelme folyamán a legjobb magyar szívekben keltett nemes érzéseket: *Attilára*. Így cselekedtek azok a váradiak, akik a korona hazahozatalát kuruc nótákkal ünnepelték. Az István királyra vonatkozó „téged magyar kíván“ sort így alakították át: „*Kíván ország régi, ősi, nagy Attilát.*“ Ezt írja Keresztesi József 1790. márc. 16-ról: „A városháza mellett az utcán egy porta

triumphalis vala készítve deszkákból, rajta a magyar korona és más festések, ily ... írással: Kíván ország régi ősi nagy Attilát — melynek építését látván egy német, azt kérdi: Talán akasztófa lesz az? Melyért azonnal levonatott és 25 pálcát kapott.“

Nagyváradon a „Hej, Rákóczi, Beresényi“-nek fölcsendülésével egyszerre tűnik föl mint nemzeti programot jelentő név: Attila neve, olyan ünnepen, melyen a nemesség a „magyar szabadság“-ot élteti, sőt katolikus papok a protestánsok egyházpolitikai jogait követelik. Ennek a nemzeti egységnek hívéül bizonyul Kölcsey, a „Rákóczi hajh! Beresényi hajh!“ írója is akkor, mikor az egész magyar nemzet himnusába első dicső névül szintén hun királyét írja, Attila apját, Árpád őseit: *Bendegúz* nevét.

Berzsenyi (1776—1836) Kölcseynek (1790—1838) öregebb kortársa, működésben előzője, mikor honfitársai elé a magyar hajdankor dicső példáit idézi, akkor Attilát, Árpádot és — Szent Istvánt nem emlegetve* — a törökverő Hunyadit meg a Bécsset hódoltató Hunyadit idézi:

Óh! más magyar kar mennyköve villogott
Atilla véres harcai közt, midőn

A félvilággal szembe szállott
Nemzeteket tapodó haragja.

Más néppel ontott bajnoki vért hazánk
Szerzője, *Árpád*, a Duna partjain.

Óh! más magyarral verte vissza
Nagy Hunyadink Mahomet hatalmát!

(A magyarokhoz. 1810.)

Tud győzni e nép! *Attila magva* ez!
Ez dúlta *Árpád* hajdani hareain
A föld legelső tartományit,
S láncra füzé sok ezer vitézit.

* „A XIX. század közepe felé tartva... a világi irodalomban Szent István alakja még inkább elhalványul.“ (Szekfü: Szt. Istv. Eml. III, 68.)

E nép csatázott *nagy Hunyadink* alatt,
Mikor *kevély Bécs tornya lerontatott*

S roppant Budának győzhetetlen

Ormai közt diadalmi kürt szólt.

(A felkölt nemességhez. 1805.)

A katolikus Virág, a lutheránus Berzsényi, a kálvinista Kölesey egyazon magyar történeti fölfogás hívei, koruk magyar történeti fölfogásáé, a hősiességet becsülő, faját szerető, nemzeties irányú fölfogásé. Kölcsey a Hymnusban a magyar történelemnek ugyanazon rendben ugyanazon korszakait sorolja föl dicsőkül, boldogokul, mint Berzsényi:

Általad nyert szép hazát

Bendegúznak vére;

— — — — —
Árpád hős magzatjai

Felvirágozának.

Zászlónk gyakran plántálád

Vad török sáncára,

S nyögte Mátyás bús hadát

Bécsnek büszke vára.

Mellékesen jegyzem meg, hogy a *bús* szónak régen nemesak az a jelentése volt, hogy „szomorú“, hanem az is, hogy „bosszús“, „ingerült“. Itt a *bús had* „bosszús had“-at jelent. Jól ismerte Kölesey a XXXVIII. zsoltárt a református énekeskönyvből — abban a *búsúlt* szintén azt jelenti, hogy „bosszús“:

Haragodnak nagy voltában

Megindulván

Ne feddj meg, Uram, engem;

Búsúlt gerjedezésedben

Rám tekintvén

Ne büntess meg, Istenem!

Domine ne in *furore* tuo arguas me, neque in ira tua corripas me (Vulgata); Uram, ne feddj meg engemet a te *búsulásodban*, se ne ostorozz engemet a te haragodban (Károli).

Kölcsey egy másik költeményében is (Pipadal) „búsult“-nak azt a „vitéz“-t mondja, aki „lángol“, akinek „ádáz lelkén düh gyúl“.

IV.

Szép hazám...

...lettél magzatod miatt

Magzatod hamvvedre!

Berzsenyi István királyt szerepeltető művében nem István királyt, hanem a magyar pártviszályban kiontott „rokonvér“-t mondja szentnek. Imént idéztem István monológjából, mikor „tusakodik“, hogy ne térjen-e vissza a Kupa ellen való haretől: „Áradjon a *szent rokonvér*, omoljon rám az átok.“ Berzsenyi ezen a *szent rokonvéren* nem csupán az Istvánhoz rokon Árpád-vért érti, hanem általában minden magyarét. Későbbi kor pártharcaira gondolva is ezt mondja:

A szent rokonvérben feresztő

Visszavonás tüze közt megálltál.

(A magyarokhoz. 1810.)

1800 előtt is így dicsőíti Terézia uralkodását:

Nem dúltak ádáz pártot ütő hadak,

A szent rokonvér nem kiáltott

A babonák tüze közt az égre.

A „babonák tüze“ kifejezés azt is megmondja, hogy a *szent rokonvért* ontó hadak dúlásán a XVII. századi vallásháborúkat érti a fölvilágosodott

költő. Bizonyítja ezt az a rend is, melyben felsorolja a magyar történelem gyászos szakait: „A vad tatár khán“ (XIII. század), „világot ostromló töröknek Napkeletet leverő hatalma“ (XV. század), „Zápolya öldöklő százada“ (XVI. század), és ez után van a „szent rokonvérben feresztő visszavonás tüze“ — ez pedig a XVI. század után csakis a Bocskayval kezdődő, II. Rákóczi Ferencel végződő nemzeti és vallási szabadságharcok kora.

Már rámutattam, hogy Magyarország boldog korszakai Kölcsey Hymnusában is úgy következnek, mint Berzsenyi előbb megjelent, „A felkölt nemességhez“ című ódájában. Berzsenyinél: „*Attila magva*“, Kölcseynél: „*Bendegúznak vére*“; Berzsenyinél: „ez dúlta *Árpád* hajdani harcain a föld legelső tartományit“, Kölcseynél: „*Árpád* hős magzatjai felvirágozának“; Berzsenyinél: „e nép esatázott *nagy Hunyadink* alatt“, Kölcseynél: „zászlónk gyakran plántálád *vad török sáncára*“; Berzsenyinél: „*kevély Bécs* tornya lerontatott“, Kölcseynél: „nyögte Mátyás bús hadát *Bécsnek büszke vára*“. A veszteségekkel teljes korszakok felsorolása is azonos Berzsenyinél és Kölcseynél. Berzsenyinek („A magyarokhoz“ c. költeményében) a „vad tatár khán xerxesi táborá“ után a „világot ostromló töröknek Napkeletet leverő hatalma“ és „Zápolya öldöklő századja“ következik, Kölcseynél is a „rabló mongol“ után a „töröktől vállainkra vett rabiga“ és „Ozmán vad népének vert hadunk esonthalmain zengő győzedelmi éneke“; végül említi Berzsenyi a „szent rokonvérben feresztő visszavonás“-t, épúgy az előbbieik után sóhajt így Kölcsey: „Hányszor támadt tenfiad, — Szép hazám, kebledre, — S lettél magzatod miatt — Magzatod hamvedre.“ Berzsenyi a szent rokonvért ontó polgárháborúkon — mint láttuk — azokat a háborúkat értette, melyeket a „babonák tüze“ okozott, vagyis a vallási elvakultság; ezért a két Berzsenyi-óda történeti felsorolásának és a Hymnusének párhuzamossága is azt bizonyítja, hogy Kölcsey is a Habsburgok alatti polgárháborúkra céloz, melyek II. Rákóczi Ferenc leverésével értek véget.

Kölcsey, mikor az emberiség történetén végigtekint,

megborzad a valláskülönbségek miatti erőszakon, vérontáson a nélkül, hogy e miatt magát a vallás eszméjét kárhozzatná: „A keresztyén vallás is eljött végre a földet megvilágosítani, s íme vérözön borítá el a világot! — kiált föl — Constantintól Nagy Károlyig és az Amerikát térítgető spanyolokig a vallásnak hirdetői igen sok esetben halálnak angyalai is voltak egyszersmind“. (Töredékek.) „Európának egyik legmíveltebb nemzetében az ábécének két hitvány betűje miatt embervér ömlött ki“ — írja, megelőzve Madáchot (u. o.). „Mit mondandasz azon dühösségről, mely a keresztyénségnek mindjárt elejétől fogva eretnekeket csinálni és kárhozzatni és üldözni és gyilkolni és égetni meg nem szűnt?“ — kérdezi (uo.). De nem a vallás a bűnös: „Nem, — úgymond — a szeretetreméltó vallásban nincsen hiba. Feltétetett a fáklya, hogy világoljon a vándornak; az örült lekapta azt, s tartományokat perzselt fel általa. Felemelte magát az erőszak s hitet parancsolt, s virtus színével leplezte bűnét, azt mondván, hogy emberszeretetből s szánakozásból erőszakoskodott. Gyönyörű példái az emberszeretetnek! Így látja a kereszthad lovagja, mint haldoklik a vízbe bukott szaracén, felé siet, s rámondja a sákramentomnak szavait, s mélyebben nyomja a víz alá, hogy megfúljon“ (uo.). A vallási perek és hadak okozta szenvedésen és pusztulásan annyira megbotránkozik, hogy református létére keservesen bánja azt, hogy a reformációnak szakadást és meghasonlást kellett okoznia, hogy a visszaélések jobbítása, hogy a katolikus egyházból kiindult reformáció nem maradhatott meg a római egyházon belül. „Honnan a reformatió?“ — kérdi, s ráfelel: „A catholicismus felvilágosodásától“. (Uo.) A középkori „századokbeli tudatlanság külső dolgok összejöttüktől okoztatott és nem a catholicismusnak következése volt“. (Uo.) „A visszaéléseket jobbitgatni: azt teszi minden józan fő. De szakadást csinálni, rettentő convulsiókba hozni az emberiséget oly dologért, mely utoljára is mindég ugyanaz marad, azon történetek közé tartozik, melyeket kikerülni s megváltoztatni, mint sok más vészes revolúciókat, nem lehetett; de

az emberiségért gyúladó szív mélyen szenved az okoztatott sebben“. Ezért lelkesedik a keresztyén vallásfelekezetek egyesüléséért. „De — teszi hozzá szomorúan — hol kezdeni a colossalis munkát? De kivel? De miként? Ki fogná a maga véleményét megtagadni? Ki fogna az emberiség javáért más iránt engedelmes lenni? S nem azt lehet-e előre gondolnunk, hogy egy ily próba újabb macacsságot öntene a felekbe? És — és — ah, de ezen kérdéseket is ki fogja felfejteni?“ (Uo.)

V.

**S ah, szabadság nem virúl
A holtnak véréből...**

Kölcsey 1813-ban, tehát huszonhárom éves ifjúként írta „Klopstock után“ „A két sír“-t:

Ki sírja ez?
„Vándor, Rochefoucauldé.“
Kié ez a még porhanyóbb?
„Corday fekszik itt.“

Megyek s virágokat szedek
Sírhalmozatok behinteni,
Mert a hazáért haltatok.
„Ne szedj.“

Megyek s szomorfüzt ültetek,
Mely lengjen sírotok felett,
Mert a hazáért holtatok!
„Ne ültess —

„De majd ha sírni tudsz;
(Látjuk tekintetedben,
Jó vándor, azt,
Hogy nem tudsz sírni még te)

Jőj akkor sírjainkhoz vissza,
 És sírj,
 De vérkönyűket!
Mert hiában haltunk a hazáért.“

Ezt az utolsó sort tíz évvel előbb írta le Kölesey, mint a Hymnusban ugyanannak a fájdalomnak szavait: „...*ah, szabadság nem virúl — A holtnak véréből...*“ S az a már ifjúkorban érzett hazafi-fájdalom nemcsak ez alatt a tíz év alatt nem múlt el Kölesey szívéből, hanem benne sajgott, s politikusi kijelentéseit és tetteit is irányította egész életében. Nemcsak a gyermekkora óta hallott és vallott Rákóczi-nóta lelkesítő visszhangját írta meg „Rákóczi hajh!“ kezdetű költeményében, hanem mikor országgyűlési követül száraz okmányokból hideg érveket szedget Erdély visszacsatolása érdekében, akkor is az elbűjdosott Rákóczinak és társainak emlékezetén őszinte „poétai hevület“ száll reá. Tanú erre meghitt országgyűlési naplója (1833. jan. 1.):

„Estvelgett, s Wesselényi jött hozzám, s Erdélyről tön szót. A lelkes férfi forrón óhajtja a kis haza visszakapcsolatását; s az ő sürgetésére szólítá fel Szatmár vármegye két év előtt e tárgyban az egész országot; s most engem szólított fel: e cikkelyt dolgoznom ki. Általvevém adatait, s estvétől fogva reggeli hat óráig dolgozám.“

„Hiszitek-e, hogy diplomatikai, száraz munka mellett a lélekre poétai hevület szállhat? Pedig úgy van! Míg a szerződéseket évről-évre jegyezgetém, míg a törvény-cikkelyekből erősségeket szedék, s az országgyűlési naplótak rendre forgatám: a történetek szép koszorúja fűződött emlékezetemben. Elöttem állott a mohácsi nap és Zápolya; elöttem Martinuzi, Báthori, *Bocskay és Bethlen*, s amint képzeletem két század alakjain végig röppent, fájdalmasan akadt meg az *örökre elbűjdosott sergecskén*.^{*} Kezem akaratlanul nyomódott mellemhez. És tudjátok-e ti, mit teszen a szó: távozni és vissza többé nem jóni? Távozni, és ellenségi kezek közt hagyni mindent — hitvesét

* Rákóczin és társain.

és gyermekeit? — Mondom nektek: e kint egészen által-
gondolni nem merem. — Szegény, szép kis Erdély! A te
gyermekeid idegen parton hamvadnak: ki fog onnan egy
maroknyi port hozni, hogy, ha talán egy könny fakadna
még látására, egy forró, szent könnyű, mely a szíveken
fekvő jeget felolvaszthatná!“

A Hymnusnak ezek a sorai tehát, hogy: „... szabadság
nem virúl — A holtnak véréből...“ — azon szabadság-
harcok vértanúira céloz, mely harcokból az utolsó: Rák-
óczi Ferencé volt, az első pedig: Bocskayé. Mint az idé-
zett naplósorok mutatják, Kölcsey fölsorolásában Rákó-
cziék „örökre elbújdosott sergecské“-jét Bocskay és
Bethlen megelőzi; az ő diadalmas békekötéseik pontjai ha
nem tartatnak meg, akkor az ősök — Kölcsey szerint —
„hiában haltak meg a hazáért“, a szabadságért, melynek
„halálhörgés diadalmi pályájának mennyei bére“. (A sza-
badsághoz.) „*Vér ömlött a békekötésekért, s azokat elő-
deink iránti hálátlanság, s merném mondani: vérárulás
vétké nélkül semmivé tétetni nem hagyhatjuk*“ — mondja
a „Vallás ügyében“ 1833. máj. 21-én tartott, első beszédé-
ben. Ugyanabban: „... ha elébb nem, a mi sírjainkon tá-
mad fel a kérlelhetetlen Nemesis, és kíméletlen igazság-
gal fogja számon kérni háromszáz esztendő *könnyeit*,
fogja számon kérni milliomok feldúlt nyugalmát, a sírig
üldözött ősznek *vég hörgését*...“ — ime, a Hymnus e sza-
vainak értelme: „*Halálhörgés, siralom*...“ Számon fogja
kérni a Nemesis — folytatja Kölcsey — „a gyermekeitől
megfosztott anyának jajait“ — ugyanaz a családok szét-
dúlásán érzett keserűség, mint a Hymnus e soraiban:
„Kinzó rabság könnye hull — Árvánk hó szeméből.“
„... és számon fog kérni minden csepp vért, mely a bécsi
és lincai békességekért magyar keblekből kiömlött.“
A „Vallás ügyében“ 1833. jún. 4-én tartott, második beszé-
dében így fakad ki: „Köszönöm én a *Bethlen és Bocskay
mellett elhullott bajnokok unokái* nevében a békekötések
ily megtartását! De egyszer akkor eljön az idő, amidőn
a köszönet kísér(t)ő lélek hangjaként fog zengeni.“

Mert a magyar „szabadság“-ért elhullott bajnokok

unokáinak legnagyobb sérelme az, hogy „szabadság nem virúl a holtnek véréből“.

Kölcsey mint ellenzéki politikai szónok, nem rettent vissza kegyvesztéstől, esetleges pörbe vonástól, merészen kiállott a börtönbe vetett Wesselényi védelmére is; megkövetelte magának a szólás szabadságát, és gyakorolta is: „... azon szólási szabadsággal, mit mint magyar nemes őseimtől nyertem örökségül; azon szólási szabadsággal, mit küldötteim követté választásomkor kötelelességemmé tettek; azon önérzéssel, minélfogva tudom, hogy ajkaimról harmincezer nemes szavazata szokott zengeni, kívánom vissza Méltóságodtól a képviselői becsületet, mely itt tegnap elgázoltatott...“ — vágja oda az elnöklő personalisnak, mikor egy Tagen nevű nagyprépostnak a vallásügyi tárgyalásokkor elkövetett sértése miatt a sértőnek a tanácskozásról való „kihajtás“-át követeli. Kölcseyt, a szónokot, a teljes nyíltságtól nem rettentí vissza a maga sorsán való aggodás; de mint író, óvatossá teszi írott művei várható sorsa. Élő szavát, azt hallathatja ő gyűlésben, de írói szerzeményeit elnémíthatja a cenzor, nem engedve sajtó alá. Ezért van az, hogy vallásügyi beszédeiben nem rejti el azt, hogy a „síríg üldözött ősz“-nek ki volt az üldözője. Azok voltak, akik a „bécsi és linezi békeség“ eredményeiért vívott harcokban a Bocskayak, Rákócziak ellenfelei voltak: a Habsburg uralkodó és hívei. A vallásügyi szónoklatokból kiviláglik az, hogy a „síríg üldözött ősznek véghörgése“ azon alkalommal nem a tatárra vád, nem a törökre vád. Ez a beszédekben egészen világos. De a tárgyaltam költeménynek, a Hymnusnak azon sorai értelmét, hogy „bújt az üldözött“ és hogy egykori vára kőhalmán most „halálhörgés“ — ennek igazi értelmét csak úgy tudjuk meg, ha figyelmezzünk a vallásügyi beszédek megfelelő kifejezéseire és az irodalmi előzményül szolgáló Berzsenyi-ódák párhuzamos helyeire, és nem mellőzzük még azt sem, hogy Kölcsey azon év első felében, mint a Hymnust írta, írta a „Zsarnok“-ot is. Ebben sem külső ellenség, hanem a zsarnok uralkodónak áldozata az „üldözött“:

Ezüst kehelyt ürített a gonosz asztalodnál,
Kivül az ajtón sírt az *üldözött*.

— — — — —

Hajh *bújdosott az ősi lakhelyéről!*

Sápadt neje

Keblében vitte kisedét...

„Mik történtek a bécsi és linczi békekötések után? arról a *nápolyi tengerpart* siralmas bizonytságot teszen“ — mondja harmadik vallásügyi beszédében. Habsburg királyaink magyar-üldözésére céloznak tehát e sorok:

*Bújt az üldözött, s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában.*

Ezt a Kölesey sajátos gondolatát, hogy a magyar „nem lelé honját a hazában“, megtaláljuk a magyar játékszínről szóló beszédében is: „...három század óta *idegen karhoz* támaszkodva lépdelünk... — mondja, a Habsburgok uralkodását „idegen“-nek nevezve — ...Úgy csak szenvedjük el tovább is, hogy a magyar fővárosban idegen játékszínnek álljon ragyogó épület; hogy a messzünnen jött vándor ott mindent találjon, csak azt ne, ami ötlet Magyarországra emlékeztesse; hogy a jámbor hazafi Pestnek utcáin tolmács nélkül szükölködjék, s *hazáját a hazában* félénk tekintettel keresse és *ne találja meg!*“ Az ausztriai szellemű pesti németek mondatják Köleseyvel ezt az ő korában igazsággá vált képtelenséget, hogy a „hazafi... hazáját a hazában... nem találja meg“; világos tehát ebből az is, hogy a „nem lelé honját a hazában“, ez is hajdani Habsburg-német sanyargatóinkra szól, azokra az idegenekre panasz, akiket a vagyonuk elkobzott, fejük vesztett, vagy lakóföldjükről elűzött magyarok helyébe ültettek. Kölesey korát pedig azért illetik azok a sorok, mert Kölesey szerint a régi sebek akkor még mindig nem orvosoltattak.

Kornis Gyula mint gondolkodó, íróművész és eszelekvő politikus nagyszabású — és ami fő — igen tárgyilagos tanulmányt írt „Kölcey világnézeté“-ről. Úgy látom azonban, mintha irodalomtörténeti előmunkálat híján, és nem az ő föladatát tevő aprólékos szövegvizsgálat híján — nem jól érti a Hymnusnak ezt a most tárgyaltam részét.

Idézem Kornis sorait:

„A Hymnust is a jelenre leglesújtóbb hangulat hatja át. A mult nagy dicsősége és diadalmas szenvedése után most az ország a rabság és a siralom völgye“:

„Vár állott: most kőhalom;
Kedv s öröm röpkedtek:
Halálhörgés, siralom
Zajlik már helyettek.
S ah, szabadság nem virúl
A holtak véréből,
Kínzó rabság könnye hull
Árvánk hó szeméből!“

„Ezen a balsors tépte nemzetet, mely megbűnhötte már a multat és jövendőt, már csak az Isten segíthet. Hozzá imádkozik a költő: szánja meg ezt a nemzetet!“

Eddigi fejtegetéseimből azonban kitűnik, hogy az a kép, melyet a Kornis idézte Hymnus-sorok tárnak elénk, az országnak nem Kölcey jelene-kori képe, nem a „mult diadalmas szenvedése után“ való, nem „most“ való képe, hanem valóban a „mult diadalmas szenvedés“-nek képe, valóban a multnak képe. A költő jelenének csak a multnak történetéből következő politikai föladat szól, az a föladat, hogy végre: viruljon ki a szabadság a holtak véréből!

Azoknak a holtaknak véréből, akik a magyar nemzet szabadságáért haltak meg Bocskay fölkelésétől II. Rákóczi Ferenc elbujdostáig.

VI.

... a magyart ...

Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak — mondja Kölesey, Ete ivadéka, de nem egyéni, hanem magyar büszkeségből. Mint másutt mondja magáról harmadik személyben (Szemere Pálhoz, 1833.): „A költőben az aristokratiai büszkeség talán nincs, de *nemzeti büszkeség* (mely *szabadság* és *constitutiókból* folyó önérzésből jön) igen sok; s ez a hon és nemzet iránti szeretettel egybe igen természetesen olvad.“

— — — szerelemmel tölti be lelkem
Honni szokás és föld — — —

Ő, a honfoglaló vezér ivadéka, a hitbizományok eltörlését* sürgeti: „Nincs is ok, mit ez intézetek** mellett felhozhatnánk, mint a nemzetségi nevek fenntartása. Ha az ország boldogsága legkisebb részben is nevekhez volna kötve: akkor igenis ezen ok érne valamit. De ki mondja meg, ha az 1687 előtt eltűnt nemzetségi nevek miatt szenvedett-e az ország boldogsága?... Vagy talán azóta oly nevek ragyogtak fel, melyek ha kitöröltetnének, a nemzet végveszélyre fogna jutni? Jaj lenne a hazának, melynek fenntartása csak bizonyos nevekhez volna köttetve! Ez vagy amaz nevűnemzetséget örökre fenntartani akarni: chimeraí, haszontalan, veszélyes előítélet. Jó hazafi, hasznos, közjóra dolgozó polgár parányi nevek között is találkozik; s a közjő csak jó polgárokat kíván, de mennél többet, kik között a birtok eloszoljon... Mert a birtok tartja fenn a polgárt, és sok olyan polgár, ki birtokkal bír, tartja fenn a hazát.“ (Az elsőszülöttségi jószágok tárgyában.)

* Eltörlését, nem elkobzását. Az örökösök közül ne egy boldogítottassék, de a vagyon a családtól ne vétessék el.

** = intézmények.

Ő, a földesúr, a jobbágy számára az örökös megválthatás jogáért küzd a kormánnyal és királlyal szemben: „Mert a királyi válasz mellett ott vagyunk, hogy Magyarországon a szabad városi polgáron kívül csak két emberosztály lesz szabad: a földesúr, ki a helységet bírja, s a koldus, ki a helység utcáin hajadon fővel és mezítláb, irgalom és kenyér után kiáltozik!“ Pedig: „Akár a belső csend fenntartása, akár kül-ellenség elleni védelem forogjon szóban, akár a státus szükségai jöjének kérdésbe: mindenik esetben csak vagyonos nép segíthet. Következőleg vagyonos néptől a monarchiának félni nem kell. Kettő van, amitől ő retteghet: vagyontalan nép és oligarchia. Amaz csendrontásra hajlandó, mert állapota kínosan nyugtalanító, veszteni valója pedig nincs. Emez hatalmas és büszke, s igazgatni akarván, a monarchia jogait örömeit magára ruházná által. XVI. Lajos királyi székét Páris vagyontalan népe dönté fel: Napóleon császári hatalmát a st. germaini paloták birtokosai ásták alá.“ (Az örökös megváltás ügyében.)

Ő, a szabad nemes, szót emel a jobbágyság terhes adói miatt: „A paraszt nem jószágocskájának jövedelmével, hanem jószágának feláldozásával, s igen sok esetben, midőn áldozni valója nincs, csak testi munkájával teljesítheti mindazt, ami élelme módjának minden lehetséges nemére gondosan kivetve van.“ Aggódik azon, hogy a bevándorló zsidók száma szaporodik a magyar nép rovására: „Az adózó nép szegénységének veszedelmesebb forrása nem lehet, mint a zsidók szemlátomást való szaporodása ... a zsidó népeesség ... 1164 lélekkel szaporodott, (t. i. Szatmárban), még pedig azon időben, mely alatt ... a keresztényen adózó nép száma több mint 16 ezerrel kevesedett meg.“

Mikor Kölesey a Hymnusban a „magyar“-nak „bőség“-et kér, akkor „magyar“-on nem csupán a maga kiváltságos osztályának tagjait érti, a „bőség“-ért pedig nem az egyén hasznára, hanem a köz, a haza javára esd.

A magyar protestánsok sérelmeinek orvoslását sem a protestánsok felekezeti érdekében, hanem az egyetemes

magyarság érdekében sürgeti. „Nem lehet — úgymond — fájdalom nélkül szemlélnünk, hogy a főrendek ily fontos tárgyat egyoldalúlag vettek, hogy azt úgy látszanak tekinteni, mint felekezeti ügyet; holott ennél a nemzetet közönségesebben érdeklő kérdés nehezen foroghat fenn.“ (A vallás ügyében I.) Úgy véli, hogy a felső tábla is érzi a protestánsok egyenjogusításának és a nemzeti ellenzéknek sikere közti kapcsolatot: „Ma — írja 1833. május 15-én országgyűlési naplójában — a lelkes Eszterházy Mihály csak ötöd magával álla pártunkon a táblánál, hol az egyház urai s a zászlósok méltóságuk és sokaságuk egész hatalmában mennydörögnek vala. Hagyján, uraim! Hiszen én jól tudom, hogy nektek fontos okaitok vannak a protestáns ügyet nem szeretni. Mert ti jól értitek, miképen a Calvin ügyével a nyelvügy kapcsolatban áll. Jól értitek, miképen a lelkiismeret szabadsága temérdek gondolatot hozand forgásba, mik a ti gondolataitokkal ellenkeznek. Jól értitek, miképen ezáltal a ti hatalmatok mind extensive, mind intensive kevesedik. Jól értitek, miképen a hatalom és tekintet együtt áll, együtt ingadoz, együtt rogyyan össze, Jól értitek, miképen az összerogyganyás közben ama nagy jelentőségű szavak: *regnum meum non est ex hoc mundo*,* szükségesen emlékezetbe hozatnak. Jól értitek, miképen ha e tárgy a Felsőség elébe terjesztetik — legyen a következő bármi — országos végzés fog maradni. És végre jól értitek, miképen az udvar eddig kegyelemből függő állapotban tartá a protestánsokat, s e kegyelemből függő állapot az ügy országos felterjesztésével megszűnend, és egy jó fék az oppositio viszatartására szétszakad.“

Fölszólal (A papi dézsma tárgyában), hogy a protestánsok ne legyenek kötelesek fizetni a katolikus pap számára, de ebben a fölszólalásában is a nemzet egységének elvét tartja szem előtt, s az egységes nemzet egyenlő jogú

* Jézus mondása: „Az én országom nem e világból való.“ Kölcsény arra céloz, hogy a papság krisztusi földadatával ellenkezik a nagy vagyon élvezete és politikai hatalomra való törekedésük.

tagjaiul tekinti a protestánsokat; és miképpen Deák Ferenc a katolikus egyházi vagyont úgy fogta föl, mint a katolikus egyház élvezetében lévő állami vagyont, ilyen fölfogás szerint Kölcsey is utal arra, hogy igazság szerint a protestánsoknak is részesedniök kellene az egyházi javakban, nemhogy még abból kitudva adózniok is katolikus célokra: „Midőn Szent István II. könyvének 52. cikkelye a dézmát az egyház szükségeire rendelé, akkor az egész nemzet egy valláshoz tartozott, s azonegy vallás fenntartásáról, szolgálainak fizetéséről stb. közösen gondoskodott. De százak mulva eljöttek a napok, s a nép szerencsétlenül különféle felekezetekre szakadván, részint a fennálló egyházban megmarada, részint a reformatio zászlóihoz kapcsolá magát. Úgy képzelhetjük a népet, mint a közös atyai házban eddig együtt lakott testvéreket, kik most a véleményi szakadás miatt egymás mellett többé meg nem férnek, s egyiknek el kell költözni. Természeti s polgári törvény szerint, midőn testvér válik testvértől, az ősi javak számba vétetnek, s kinek-kinek a maga része kiadatik. A katolikus és protestáns rész elváltakor ez nem történt. *A protestáns elhagyá az egyházat, melyet a nemzet, s annak tömegében az ő ősei is, a többekkel együtt gazdagon kikészítének; de az ősek közös alapítványaikból nem vihetett el semmit magával: s száműzetve, örökségi részétől megfosztva bolyongott el, újonnan saját keresményéből alkotni egyházat s az alkotottak fenntartását ismét saját keresményéből eszközölni.* Ha már ez magában a szenvedések nagy mértéke vala, még inkább nagyobbodott az által, hogy saját egyházának fáradságos fenntartásán kívül még az elhagyott fenntartására is terheket viselni kénytelenítettett. Ily terhek valának a stola, a lecticale s mindenek felett a dézma; miket épen úgy teljesítenie kell vala, mintha az elhagyott egyház közösületében folyvást élt volna.“ (A papi dézma tárgyában.) Kölcseynek ezekben a fejtegetéseiben is az az alapgondolat, hogy a magyarságnak minden tagja egyenlő közjogi és magánjogi törvények és szokások szerint kormányozni való magyar, s az egységes magyar

nemzet csak vallási tekintetben oszlik meg katolikus és protestáns felekezetekre.

A magyarság egységének helyreállítását várja a egyes házások reverzálásának eltörlésétől is. Nem reméli ugyan, hogy ő ezt megéri, de bizonyosnak tartja, hogy lesz egy boldogabb kor, melyben esodálkozni fognak a hazafiak azon, hogy egyáltalában volt valaha reverzális. „A vallást érdeklő kerületi üzenet első pontja jött szóba, t. i. a reversalis — írja naplójában 1833. febr. 20-án, — mely a protestáns vőlegényektől vétetik, ha a római egyház valamelyik szép lánykáját teszi menyasszonnyá, s a vegyes házasságból származó gyermekek sorsa. Mint a kerületben, úgy itt is *minden protestáns hallgatva ült; az egyháziak saját hitsorsosaikkal vívának.* És mondhatom nektek, szép nyilatkozások történtek, mik Európa legvirágzóbb népének is díszül fogtak volna szolgálni. Vetekedve keltek fel a követek egymás után, vetekedve mondák el a legtisztább, legjózanabb, a felekezetek közeledését leginkább segítő gondolatokat. Mondom nektek, olvassátok a mai ülés napkönyvét nemcsak szorgalommal, de tisztelettel. Az szép örökség leszen a maradéknak, melynek segédével valaha *a hazafiak közt három század óta fennálló falat le fogja ronthatni.* Uraim! Isten a bizonyságom, e lerontás idejét megérni szeretném. Álmaim egyik legszebbike teljesednék be, s *mi vígan taposnám az iszonyú romot!* Mint zengeném meg a nemzeti nagy egyesület szent ünnepét! Azonban jól tudom, ennek megérését nekem a sors engedni nem fogja. Hagyján! Az már annyit nem engedett meg nekem s még annyit nem fog ezután is megengedni, hogy megtagadását újságnak nem nézhetem. De eljön az idő, el kell egyszer az időnek jönnie, midőn egy boldogabb ember nyom, ha e sorokat olvassa, esodálkozni fog, az írórt valami után forró vággyal, de remény nélkül epedni látván, amit ő legközönségesb, legtermészetesb dolognak tart. *Reversalisok tehát nem lesznek; a vegyes házassági magzatok atyjok vallását fogják követni,* — ha tudniillik az, amit a Karok ma végeztek, a

főtábla praelatusaiban, s majd az udvarnál győzhetetlen akadályokat nem talál.“

Tiltakozik az ellen, hogy az áttérések ügye felekezeti ügy volna: azt is csupán „magyar“ szempontból ítéli meg: „Értsük meg jól a dolgot. Vallásbeli szabadság csak ott van, hol egy felekezetből másba szabadon mehetni. *Ezen szabadságért vívott Bocskay és Bethlen;* ezért az 1790-i rendek.* Miért? Proselytusokat akartak talán? A világeért sem, uraim! Csak azt akarták, hogy ki akár nevelés által beszítt elveknél, akár szíve hajlandóságánál fogva Luthert vagy Calvint követni szeretné, a római egyház szertartásaival élni ne kényszeríttessék. Amint dolgaink jelenben állanak, sok ember van, ki gyermekkorától fogva protestánsok templomaiban szokott imádkozni, s kit később a római anyaszentegyház vagy apja által adott reversalis, vagy szépapjának katolikus volta, vagy szülőinek a halál órájában történt megtérése miatt magának kíván. Ily kívánságot a kormány mindíg szent buzgósággal szokott pártolni, s e pártolásból származtak a kényszerítés számtalan és mesterséges nemei, miknek legnagyobb részét a hat heti oktatás nevezet alatt ismeretes intézet bőven magában foglalja. Ebből jól láthatjátok: miért kívánják a protestánsok a hat heti oktatást eltörölni, a vallásról vallásra való átmenetelt pedig hosszú alakoskodás nélkül megengedtetni. De jól láthatjátok egyszerűs mind azt is: *mennyire hibáznak, kik az általmenetel szabadságát tulajdonképen katolikusok dolgának tartják.* Való, protestánsnak katolikussá lenni szabad, és nem viszont; de való, hogy protestánsnak (mihelyt a círus valami rést talál) protestáns vallásban nyugodtan maradni nem lehet. És ime, ez a vallásbeli sérelmek egyedüli kútfeje, mi csak úgy zárathatik be, ha a szabad általmenetel minden fenntartás és alakoskodás nélkül mindenkinek szabadon fog hagyatni. Ne feledjétek: semmitől sem irtózik a papság inkább, mint az általmenetel megengedésétől, és semmit sem akar a kormány is kevésbbé

* V. ö. az V. fejezettel, különösen a 38. lapon levő fejtegetésekkel.

megengedhetni, mint ezt. Amaz, mert világi javait félti, emez pedig, mert azon nagy következtetésű befolyást, mit a protestánsokra nézve gyakorol, nem örömet vesztené el.“ (Orszgy. napló, 1833. jún. 23.)

„*A vallás ügyét ami illeti* — írja Kende Zsigmondnak 1833. jan. 28-án Pozsonyból — *én azt sohasem nézem úgy, mint Calvin fia, de mindig úgy, mint polgár.* Három millió ember csak fél polgártársa a többinek: *s mi veszély ez a többire nézve?* Lassanként leverni a köztük levő közfalat, eltörölni az ingerlések eszközeit, s ezáltal az actio és reactio veszélyes következtéseit: erre törekedném. *Mert mi lehet rettenetesb, mint mikor tiszt- és követválasztáskor azt kérdeztetik: mi vallású az ember? nem pedig: mi hazafiságú és érdemű? És így egyebekben is...*“

Említett tanulmányában Kornis Gyula is hangsúlyozza, hogy „a vallási liberálizmus a harmincas években annyira beszívódik a lelkekbe, hogy a protestánsokra nézve sérelmes reverzális-rendelet ügyében az országgyűlésen már nem a protestáns rendek viaskodnak a katolikusokkal, hanem az utóbbiak az egyházi rend képviselőivel, a káptalani követekkel. Ez Kölcsey liberális lelkét nagy öröme hangolja...“ Kölcsey vallási liberalizmusának gyökere azonban nem a mai értelemben vett liberálizmus, hanem az az erős nacionalizmus, mely a nemzeti megújulás korában a katolikus főpapságnak aulikus és hierarchikus törekvéseivel szemben nemzeti egységbe forrasztotta a katolikus és protestáns tösgyökeres magyarokat. „...vívás lön — írja Kölcsey a vallásügy országgyűlési tárgyalásáról 1833. febr. 4-én — *s nem vívás a rómaiak és protestánsok közt, de vívás a római papság s a római egyházhoz tartozó világiak közt.* Mily változás! Mikor a linczi békét s a bécsi szerződést még vérrel kellett kiküzdeni, ki merte volna jövendőlni, hogy 1833-ban a magyarországi gyűlésen a Luther és Calvin fiai hallgatva nézik, míg a Pázmán hitének sorsosai érettek egymással vetekedve szólnak?“

Kölcsey azért is örül az ilyen jelenetnek, mert protestáns lévén, a vallásügyek tárgyalásakor nem kíván a

részrehajlás gyanújába esni. Ebbeli tárgyilagosságára jellemző a következő eset, melyről Kornis is megemlékezik: „Leszállott a nap — írja naplójában Kölcsey Pozsonyban 1833. jan. 13-án — s *az irgalmas barátok falai között* összeült a parányi társaság, s Bernát kihúzá zsebéből az irományt s olvasá. Az b. Meskónak az egyházi és nevelési tárgyban Abaújhoz intézett véleménye vala, s két fő ideát foglalt magában: a papság reformatióját s a magyar nyelv iskolai nyelvvé tételét. Ez nem volt tökéletesen kifejtve, de amaz annál bővebben magyaráztatott. A szerzetes élet árnyékos oldalai elevenen valának rajzolva, s kivántatott, hogy az ifjúság nevelése szerzetesektől elvétesse, hogy a papi jövedelmek reguláztassanak, a római egyház szolgálói házasságra köteleztessenek, s több ilyenek. Nem új gondolatok, az igaz, de az ég minden szenteiért! mit mondanának a jámborok, kik e roppant monostort ájtatos lélekkel építették, ha ezeket s *épen e falakon belül olvastatni* s javalló kedvvel fogadtatni hallanák? Non hos quaesitum munus in usus!“ Elismeri ugyan, hogy „b. Meskó írásmódja *lelkes*“, de: „ég és föld tudja — úgy mond, — hogy én eretnekségben születtem, s azért *részrehajlónak láttatni nem akarván, ítéletemet e tárgyban visszatartóztatom.*“

E pontban a korra jellemző különbség van a protestáns születésű Kölcsey és a katolikus születésű Vörösmarty között, kiket különben azonos, felekezeten fölül álló nemzeti érzés és általános emberszeretet hevít: Vörösmartynek tudniillik nincsen oka részrehajlástól félnie akkor, mikor katolikus papi irányzatról mond nyilvános ítéletet. Kölcsey beéri avval, hogy nem akarja „egy Bellarmininak vagy *Pázmánnak szerepét játszani*“, mivel „új erőt s ösvényt vett a tudomány, a világosodás, a művelődés.“ (A catholicismus és reformatio.) Vörösmarty azonban mint hazafi tartózkodás nélkül elítéli Pázmány történelmi szerepét egyik epigrammájában, melyet a harminceas évek táján írt (Pázmán). E szerint földi pályája után Pázmány ott áll az Isten előtt, számot adni tetteiről. Mint par excellence „térítő“ áll ott. Most a térítőnek is

meg kellett térnie, még pedig a szónak kettős értelmében: meg kellett térnie az Úr színe elé, és meg kellett térnie eddigi tévelygéséből, mert csak most, az „egekben“ hallja meg Isten szájából a „tisztá valóság“-ot. Ezért most már az égbe megtért és égben megtért Pázmány az égből „új tudományt hirdet“ népének, ellenkezőt avval, amit földi életében hirdetett. Nem ezen vagy azon felekezet szertartása, hanem: „legszentebb vallás a haza s emberiség“.

Pázmán, tisztá valóságnak hallója egekben,

Megtért téritő állok az Isten előtt,

S hirdetek új tudományt, oh hallds vedd szívre magyar nép:

„Legszenetebb vallás a haza s emberiség.“

Sík Sándor (Kath. Lex.) Farkas Gyulára való hivatkozással (A magy. romant.) úgy véli, hogy: „alig van katolikusabb költőnk Vörösmartynál“. Brisits már átallja azt mondani, „hogy Vörösmartyt kiváltképpen a katolikus világnézet költőjének nevezhetnök... E téren a tárgyilagosság nem tud eléggé óvatossá tenni és inteni bennünket“. (Id. m. 236.) Ő Vörösmarty költészetének „katholicizmus“-át „főleg drámáiban“ látja: „alakjai lelkiismeretében, büntudatuk magukra döbbenő megriadásában, erkölesi zaklatottságában, önpusztító kárhoztatásában“, bár „nem tisztá s nem tételes ez a katholicizmus“.

Nem bizony.

Ezt a tisztátalan és tételtelen katholicizmust ugyanesak megtalálhatjuk a protestáns Aranyban és Shakespeareben is, sőt a sok-isten-hívő Sophoklesben és az istentagadó Senecában is.

Sophokles vak Oidiposa így kiált föl:

Én nem tudom, ha látnék, a Hadesbe' majd
 Atyám arcára mint emelhetném szemem
 S szegény anyámra? Hisz' olyat tettem velük,
Hóhérvótél se volna méltó büntetés.

(Csengery ford.)

Machbethnek a büntudat káprázataitól őrjöngő jelenetét Shakespeare Seneca Phoenissae-jének Oedipus-jelenetére emlékezve alkotta. Így szólaltatja meg Seneca a vak Oedipust, amint leánya, Antigone, vezeti:

Szegény vak atyja vezetője, jó leány,

— — — — —
Ó hagyj el itt, atyádat, a boldogtalant!

— — — — —
Hagyj buknom: jobban megtalálom útam

Úgy egymagamban, azt, amely halálba visz

És eltisztít a földről és az ég alól

Egy kárhozott főt. Kis kárt tettem testemen:

B ü n ö m t a n ú j á t, nem látom bár a napot,

De lát az engem! — Fejtsd le rólam jobbodat — — —

— — — — —
V á g y o m k i á l l n i a r é g r á m m é r t b ü n t e t é s t!

Káromra, gyermek, mért szeretsz? Ó mért ölelsz,

Hogy visszatarts? Ne tarts te vissza: hí atyám!

— Megyek! Bocsáss meg!* Laius az, ki jó dühvel,

Elvett uralma véres éke homlokán,

Haragvó kézzel vágja, vájja vak szemem.

— Látd-é atyámat, gyermekem? Hej, látom én!

— — — — —
Egész halál kell! Tűrjem-é tán tétlenül,

Hogy mégis élek? Nem lehet még új b ü n ö m ?

Ó j a j, l e h e t m é g ! — — —

(Mészöly ford.)

Irodalmi alkotásokban jelentkező lelkiismeretfurdalás nem catholicum, nem is christianum, hanem humanum.**

Ezt a kis kitérőt Hymnus-magyarázatomban azért tettem, hogy rámutassak: ha polgári korunk felekezeti szem-

* Ezt Oedipus a látomásában megjelent Laius királynak mondja, tulajdon atyjának, kit ő megölt. Az önkínzó látomás színpadi érzékeltetését Senecától tanulta Shakespeare.

** Hogy a fölvilágosodás kora egyik előkelőségének, gróf Teleki Józsefnek (1792), mi volt — a kort élesen jellemző — véleménye a lelkiismeretfurdalás és a catholicum viszonzosságáról, arra nézve lásd: Széplalom I, 54—55. l.

pontjai szerint osztályozzuk a nemzeti megújulás nemzeti korának nagy költőit, akkor nem tudjuk megérteni őket. Annnyira nemzeti érzésűek, hogy a nemzetpolitikai célt és a vallásos érzésből táplálkozó emberszeretetet nem tudják alárendelni egyházpolitikai érdekeknek. Vörösmarty nem azt mondja, hogy: „Hazádnak rendületlenül légy híve ó *katolikus* magyar“, hanem csak: magyar. Petőfi nem azt mondja, hogy: „Talpra *lutheránus* magyar“, hanem csak: „magyar“. Kölcsey nem azt mondja, hogy „Isten, áldd meg a *református* magyart“, hanem csak: „magyart!“

Kölcsey a Hymnus tárgyalta versszakaiában csupán az okból kesereg a protestánsoknak hajdani üldözésén és a katolikus papságnak az ő korabeli politikáján, mivel mindabban minden vallású magyarnak kárát látja. Valóban minden vallású magyarrá kéri a Hymnusban Isten áldását:

Isten, áldd meg a *magyart*...

VII.

Isten...

Szekfü nagy történelmi művében jellemző vonásokban rajzolja meg azt, hogy a XVIII. század elején mennyire erősödik a felekezeti békével együtt a nemzeti érzés: „Katolikus és protestáns ellentét felett egyetlen égből domborodott: a nemzetiség“. (V, 169.) Katolikusoknál és protestánsoknál egyképp megfigyelhető „a *státus* és a *haza* meg *nemzet* mindenek fölé helyezése“. Valóban, Kölcsey is ezt írja:

Négy szócskát üzenek, vésd jól kebeledbe, s fiadnak
Hagyd örökül, ha kihúnysz: A HAZA MINDEN ELŐTT.

Ezt az erős nemzeti érzést kapcsolatba hozza Szekfü a „hitbeli lanyhaság“-gal (V, 166.), s a Szent István-Emlékkönyvben is azt írja e korról: „nemzeti érzésünk már a reformkorban elvesztette vallásos jellegét“.

Meg keli azonban tennünk az őszinte megkülönböztetést egyházpolitikai párthűség és vallásosság között:

akkor aztán nem tarthatjuk ellanyhult hitűeknek a reformkor nemzeti érzésű nagyjait. Nem lanyha hitű a tiszta életű szerzetes, Virág Benedek, ámbár tudja, és ki mondja, hogy nem a „religio“ volt az oka az István és Kupa közti harcnak; nem lanyha hitű Vörösmarty, a szent rózsákat termő Rózsáskert megéneklője, kinek „buzgó imádság epedez ajakán“, nem, bár ellensége Pázmány Péter szellemének; nem lanyha hitű a Fohász szerzője, ki „buzgón leomlik“ Isten előtt, bár ő még, mint az a k k o r i protestánsok,* nem várta a szent jobbtól a haza védelmét, hanem csupán attól a kartól, melynek „mennyköve villogott Atilla véres harcai közt“; Kölcsey is, bármennyire támadta a katolikus papságnak politikáját (nem a hitüket!), nem lehetett lanyha hitű az a Kölcsey, aki ezeket írta: „Imádd az istenséget! ez a legelső rendszabás Pythagoras aranyverseiben; s úgy hiszem, méltán. Semmi sincs, ami az emberi szívet annyira felemelhetné, következőleg az élet mindennapi jeleneteiben, s a szenvedélyek és indulatok örök ostromában hozzáragadt szennytól annyira megtisztíthatná: mint az istenség nagy gondolatával való foglalatосkodás. Akármerre veted e temérdek mindenségben tekinteteidet, mindenfelől egy végtelenül bölcs, nagy és jó, de egyszersmind megfoghatatlan lény jelenségei sugárzanak feléd. A legmesszebb s legközelebb, legnagyobb és legparányibb alakban, egyenként és egyetemen, lehetetlen: célra sietést és célra jutást, származatban és enyészetben örök fenntartási rendszert nem látnod. És ezen egység a milliom különbféleségben; e szakadatlan lánc a legnagyobbtól a legkisebbig; ugyanazon anyagok oly végtelenül változó, oly végtelenül sokféleképen alakuló vegyülete, e temérdek hatás és visszahatás közt fennálló egyetemi nyugalom; e képzeletet meghaladó terjedtség és szám: oly tekintetek, mik az érző s gondolkodó embert ellenállhatatlanul magas körbe vonják fel. S ha mindezek s az ilyenek szemlélete által a hatalom és értelem temérdek összehatásának

* Szekfü írja: „már rég elmúltak azok az idők, midőn a protestánsok még szentnek nevezték Istvánt (Szt. Istv. Eml. III, 52.).

ideája lelkedben fellobbant, s ha e fellobbanás fénye tisztán állítja elődbe annak tudását, hogy mindent, ami vagy, amivé lehetsz, mindent, amit gondolsz, érzesz, akarsz, cselekszel és éldellessz, szóval egész lényedet, fenntartásod s tökéletesülésed minden eszközeit egyedül e hatalmi és értelmi összehasonlításnak köszönheted: akkor fog kebledben felébredni a csudálat, tisztelet és hála legmélyebb érzeteinek azon kimagyarázhatatlan vegyülete, mit emberi nyelven imádásnak mondanak. Ez az, ami az előttünk lebegő idea végetlenségét saját kicsinységünk ellentétéleiben támasztja fel, és mégsem alacsonyít le. Mert minden érzemény, mely bennünk szokatlan emelkedésre hág, lelkeinknek felsőbb erőket kölesönöz, s nem süllyedésben érezzük magunkat, hanem közeledésben a nevezhetetlenséghez, ki felé kebleinknek oly fejthetetlen sajdításai vonzanak“. (Parainesis.)

A politikai és ismeretterjesztő sajtóban sok téves fejtegetés jelent meg az utóbbi években Kölcsey vallási nézeteiről.

Általában non bene distinguit, tehát non bene docet az irodalomtörténetírók nagy része, midőn Kölcseynek azokat a szavait magyarázza, melyek a debreceniekhez, a debreceni főiskolához, és a „calvinisták“-hoz való viszonyát illetik. Kölcseynek Debrecen iránti ellenszenv nem vallási ellenszenv (ilyen őbenne nincsen), hanem elsősorban irodalmi irányú ellenszenv. A debreceniek a grammatikusok perében a katolikus, de ortológus Verseghy felé hajlottak, nem pedig a kálvinista, de neológus Kazinczy felé, kinek Kölcsey, különösen ifjonta, tüzes híve volt: e miatt nevezi a debrecenieket „Calvin gonosz fiai“-nak; nyilvánvaló tehát, hogy ilyen értelemben a „calvinista“ elnevezés nem vallási, hanem irodalomföldrajzi fogalom (v. ö. 1816. már. 28. Kazinczyhoz, 1833. ápr. 12-én Szemeréhez írt levelét). Természetes, hogy mikor a katolikus Verseghyt és Folnesicsot mint grammatikusokat ócsárolja (1817. febr. 24. Kazinczyhoz), akkor nem nevezheti őket „páplisták“-nak, mert azoknak nem volt magyar irodalmi központtá fejlett városuk. Panaszkodik, hogy Csokonaira írt bírál-

lata miatt nem szeretik a felsőtiszai „calvinisták“ (1833. ápr. 12. Szemeréhez), de itt a „calvinista“ szó megint nem vallási értelmű, hiszen ő maga megírja, hogy Debrecenben a poétikára nemcsak a kálvinista Csokonai versein tanították, hanem már az első órától fogva Kisfaludy Sándor Himfy-versein is, pedig Kisfaludy Sándor elfogult katolikus volta még Kazinczynak is föltűnt. 1801-ben jelent meg a Himfy Szerelmei s 1806-ban már ismerteti tanítványjaival a debreceni főiskola. Ez a módszer kaptja rá Köleseyt magyar írók olvasására: „Attól fogva“ (t. i. a poetikai leckék megkezdődtevel) „néhány tanuló társammal együtt kezdénk olvasgatni magyar és latin írókat“. Köleseynek abban a fiatalkori panaszában tehát (1809. jan. 31. Kazinczyhoz), hogy a kollégiumban „az új magyar könyvet olvasók szemmel tartatnak“, az új magyar könyveken azon írókét kell értenünk, akik grammatikai vagy ortográfiai programjuk révén a debreceniek harcos irodalmi ellenfeleihez tartoztak. Így kell értenünk Köleseynek azt a panaszát is, melyet 1813-ban ír Álmosdról Kazinczynak: „mi csak a XVI-ik száz philologiai tudományával bírunk, s az újabb könyveknek csak nevét halljuk“. A „XVI-ik száz philologiai tudománya“ az első magyar nyelvtant írt Sylvestert jelenti szemben Kazinczy neológus körével. Így kell értenünk Köleseynek azt a valamását is, hogy debreceni deák korában jobban tudott latinul, mint magyarul. Másutt ezt pontosabban így mondja (Kazinczyhoz írt levelében): „Magyarúl még jól, azaz *grammatice* még nem tudtam; *Révai principiumival*... általad ismerkedtem“. A lelkes Kazinczystának csak a Révai grammatikája szabályaival nem ellenkező magyar nyelv volt a jó. Az új magyar könyvekért hevülő Kölesey (l. 1809. jan. 31-én Kazinczyhoz Debrecenből írt levelét) deák korában még kárhooztatja a debreceni iskolának azt az egykori törvényét, mely a régi klasszikusok kedvéért megtiltotta a deákoknak a magyarul való beszélést, de férfi korában maga Kölesey elismeri, hogy öntudatos hazafiságát a debreceni klasszikus filológiai oktatásból kapta (Szemeréhez 1833. ápr. 8. Pozsony): „... ami

a polgárt s literatort együtt illeti, minapi Skizzeimben említém, hogy iskolában római s görög történetekben oktattak bennünket s *itt a patriotismus magva*“. Erre az iskolai rendszerre viszi vissza önelemzésében a magyar nyelv ügye iránti lelkesedését is: „*E mag legelőbb a nyelv iránti szerelemben kezdett fakadni*, mert nyelv és nemzet: e kettő ideája válhatatlanul együtt jár...“ Megírja, hogy ott tanult franciául már tizenöt éves korában, és ott olvasta Boileaut, a klasszikus ízlésű kritikust, ki rendkívül szigorú mértékkel harcolt a közepes írók ellen — lehetetlen nem látnunk Kölcseyben, a kritikusban, e példa követését. Sőt a debreceni s debrecenvidéki viszonyok gúnyolása is eszünkbe juttathatja a Párizs közlekedési nehézségein gúnyolódó Boileaut. Nem vallási ellentét az effélének oka. Haragszik Ercseyre, a filozófia debreceni professzorára, mivel mint ortológus a Kazinczyt védő Antimondolat ellen fölszólalt; de elismeri, hogy mikor Debrecenben filozófiát kezdett tanulni 1808-ban, az nagyon „megkapta“. „Másik évben is, midőn már jurista voltam, a philosophia történetével sok időt tölték.“ Debreceni deák korában kezdte olvasni Bayle-t is, ki holtig kedves társasága maradt. Sík Sándor Kölcsey-Breviariumában (37) ezt írja Bayle és Kölcsey viszonyáról: „Annak atheista, maró kételkedése, racionalista öntudata és iróniája vagy minden nyom nélkül múlt el fölötte, vagy *ideig-óráig foglalkoztatja* csak!“ Kölcsey azonban Kazinczyhoz hasonlíthat éves korában intézett levelében (1816. ápr. 25.) e tárgyról így ír: „Egyedül a hasonlíthatatlan Baylenek olvasása vigasztal. Hetek óta nem tudok rajta kívül semmit olvasni, s ez a társaság, reményilem, hogy csak *halálommal fog elhagyni*. Csak az a nagy baj, hogy nincs erőm leírni a gondolatokat, melyek olvasáskor sergestől toúltnak fejembe“. Hogy mifélék voltak azok a gondolatok, Kornis megállapítja Kölcsey műveiből és tetteiből: „Bayle... Kölcsey lelkére különösen a *vallási tolerancia* elvének hangoztatásával hatott. A türelmesség Bayle szellemének egyik alapvonása: *iszonyodik a polgárháborúktól, vallási harcoktól és üldözésektől*“. (B. Szl. 724. sz.)

Tudjuk, hogy ezek az eszmék már nem „ideig-óraig“ foglalkoztatták Kölcseyt, hanem nagy irányító szerepük volt politikai pályájában, s ezek lángolnak azokban a válásügyi beszédeiben, melyeket Sik elhagy Kölcsey Breviáriumában a „legértékesebb“ Beszédek jegyzékéből. És ez a „polgárháborúktól, vallási harcoktól és üldözésektől való iszonyodás“ reszket a Hymnus versszakaiban.

Ezek az elnagyolt, de adatokból szerkesztett vonások, melyekkel itt Debrecennek és a debreceni iskolának Kölcseyre tett hatását jellemeztem, ezt a hatást erősnek — Kölcsey öröklött sajátságai keretében — meghatározónak bizonyítják. És ha most meggondoljuk, milyen különbség volt Kölcsey iskolai pályája idejében a református főiskolák és a katolikus főiskolák nevelési rendszere és szelleme között, akkor világos lehet előttünk, hogy Kölcsey olyanná, amilyenné lett, csak református főiskolában lehetett, s a Hymnust úgy, amint (1823-ban!) megírta, csak református főiskola neveltjeként írhatta meg.

Nem érthetek tehát egyet Sik Sándornak avval a megállapításával, hogy az ifjú Kölcsey szíve „nem veszi magába a debreceni nevelés magvait“, (L. Kölcsey-Brev. 31.) és hogy: „a kollégium protestáns levegője, úgy látszik, semmi nyomot nem hagyott rajta“. (L. uo. 34.)

Nem úgy látszik.

A jó katolikus Toldy is megjegyzi, hogy Kölcsey Debrecenben „történetet Magyar Mihálytól, philosophiát Ercesei Dánieltől hallgatott; s az ott divatozott mód a tanulót öngondolkodásra s vizsgálatra szoktatván, reá nézve nagy hasznú volt.“*

* Ideillik, ideiktatom, amit Pálóczi Horváth Adámmal kapcsolatban írtam húsz évvel ezelőtt a debreceni Collegium érdemeiről (Pálóczi Horváth Adám Énekeskönyve. Kny. a Népünk és Nyelvünk III. évfolyamából): „Apostolok oszlása“ — még az én deákkoromban az öregebb urak így emlegették a tanuló ifjúságnak *exámenek* után való szétoszlását. Ez az „apostolok oszlása“ szólás a biblián nevelt kollégiumi deákság nyelvében termett, célzásul az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv XI. részének 19. versére. Tréfás szólás az Alma Matertől búcsúzó ifjak szájában; de most emberöltők multán a hazai művelődéstörténet távlatából látjuk, hogy a régi kollégiumok növendékei csakugyan apostolokká váltak, tudo-

Meg kell vizsgálnunk Síknak e további megállapítása értékét is: „A kálvinista vallásoktatás nyomtalanul megy el fölötte. A keresztyénséget az evangéliumon kívül a német írókból ismeri meg, és szíve, ez a gazdag, a művészet melegét sóvárgó szív, kezdettől inkább a katolicizmus felé hajlik“. (Uo. 34.)

Ez a vélemény, mely nem egyedül Síké, Köleseynek főként a következő ifjúkori, levélbeli kijelentésein alapul (Kazinczyhoz Álmosdról 1813. okt. 21.): „Én a keresztyének vallását egyedül az Evangéliumokból s Klopstocknak Messiásából ismerem. Olyan az egész, mint az Eleusisi mysteriumok, vagy a Sybillának barlangja, tele sejdítésekkel, bámulattal, elfogódással. Ha választanom kellene a secták között, bizonyosan én is annak adnék pálmát, mely magát Rómáról nevezi, s ha kérdenék, miért? nem felelnék semmit is, hanem Schillernek tragédiáját nyitnám fel a kérdező előtt.“

A keresztyénséget Klopstockból ismerni meg — ez a lázban égő műélvezőnek írói nyelve, melyet, ha belőle nem percére, hanem életére következtetünk az írónak, le kell prózára fordítanunk. Tudjuk, hogy Kölesey csak 19 éves korában kezdett „sok ösztönzés után“ németül tanulni, Klopstockot csak még később érteni — tehát bizonyára már elébb is hallott egyet-mást a debreceni vallás-órákon és istentiszteleteken a keresztyének vallásáról. Az az ige forrásához való magános, közvetlen járulás pedig, mely „egyedül“ az evangéliumokból akarja megismerni a ke-

mány, irodalom. magyarság apostolaivá. Jókai regényeiben, minél inkább távolodunk tőlük, annál inkább látjuk a kortörténeti mélységeket. S Jókai akkor, mikor regényt ír arról, hogy a mult század hajnalán kik mozditották haladásra ezt az egész magyar glóbuszt, a debreceni kollégium növendékeit teszi meg a nemzeti művelődés apostolaivá a „Mégis mozog a föld“-ben. A gyermek és szülő közt gyakran előfordul a két nemzedék szokott ellenkezése s gyakran van igaza inkább a gyermeknek; de a gyermek lelki értékei mégis a szülői nevelés érdeme. A Csokonaiak holtig duzzoghattak az Alma Materre, mégsem lettek volna Csokonaiak az Alma Mater nélkül. Akár kedves emlékezéssel, akár keserűséggel vágtak neki a világnak az öreg kollégium tanítványai, mind onnét hozták talentomaikat s vitték kamatoztatni széjjel ország szerte.“

resztyénséget — ez bizonyára nem katolikus szellem hatása, hanem mégis csak inkább protestáns vallásoktatás eredménye. Péczeli József, Debrecen híres neveltje, 1792-ben egy protestáns Theologia Előbeszédét evvel kezdi: „Noha a Protestans Keresztyéneknek *nem csak megengedtetik*, hanem az Isten nevében *szorossan is parantsoltatik a Szent Írásnak szorgalmatos és figyelmetes olvasása...*“ stb. Kölcseynek olyan ifjúkori kijelentéseit, hogy Klopstock Messiásának és Schiller tragédiáinak hatására a szekták közt Rómának adná a pálmát, Kornis — helyesen — „esztétikai értékhatéru világnézet“-nek minősíti (B. Szl. 724. sz.); előtte Sik — helyesen — a „művészet melegét sóvárgó szív“-nek tulajdonította. Kölcseyről azonban efféle kijelentései alapján még nem szabad azt hinnünk, hogy Róma „sectá“-jának pálmát nyujtva, a protestantizmussal szemben a katolicizmusnak volt inkább a híve, hiszen a katolikus világnézet az esztétikai elemeken kívül még igen sok és sokkal lényegesebb, meghatározóbb elemekből van összetéve. Hogy Kölcseynek „esztétikai értékhatéru“ ítéletei mennyire függetlenek a katolicizmus és protestantizmus közti igazi különbség kérdésétől, arra bizonyíték Kölcseynek következő, szintén ifjúkori levele (Kazinczyhoz Álmosdról 1814. dec. 22.): „Vater és Pázmán asztalomon hevernek, s mindeddig meg nem illetve. Az utóbbiból elég kijegyezni való lesz“, (t. i. nyelvi adatok) „de mégis Illyéssel“ (erdélyi kat. püspök) „nem mérközhetik. Kár, hogy ezen két írónkra nézve is azt kell kiáltoznunk, amit Lucrecz mond: *tantum religio etc.* Ha Pázmán és Illyés Báróczyknak vagy csak Sylvestereknek lelkével bírtak volna, vagy bírhattak volna, minő ízlet, minő esín ömlött volna általok a maradékra! De mely*

* L. Lucretius, De rerum natura L. I, 81—102. s. „Religio peperit scelerosa atque impia facta“, értsd: a vallás bűnös és istentelen cselekedeteket szült. Itt elbeszéli Lucretius Iphigeniának népe érdekében az istennő oltárán való véres föláldoztatását, s végül írja e sort: „Tantum Religio potuit suadere malorum“ értsd: „annyi gonosztságot tanácsolt a vallás“. Ezt a sort idézi itt Kölcsey a XVII. századi antireformáció két katolikus vezér-főpápjának fejére.

nagy köz Caivin és Petrarca közt, s melyiket lehet inkább reformátornak nevezni: azt-e, aki ízlést adott a tudományban, vagy aki vallási tudomány helyett más vallási tudományt? Ime, Kölcseynek a katolikus hittérítő Pázmány és Illyés működésénél nemcsak a XVIII. századi református vallású íróét, Báróczyét, tartja hasznosabbnak, áldásosabbnak, hanem a XVI. századi protestáns pap Sylvesterét is, még pedig azért, mert az előbbi stílusújító szépíró volt, az utóbbi magyar nyelvtanító és magyar hexameter-író is volt, Pázmány pedig és Illyés — *tantum religio potuit suadere malorum*: „religio“-beli fölfogásuk miatt követték el — Kölcsey idézete szerint — a protestáns magyarok háborgatásának „gonoszságait“. Csupán ennyiből azonban még nem volna szabad megállapítanunk azt, hogy Kölcsey világnézete a protestantizmus felé hajlik, hiszen nem a vallási világnézet szempontjából méri össze a katolikus Pázmányt és Illyést a protestáns Sylvesterrel és Báróczyval. De éppen így, ha a szerelmi verseket nemzeti nyelven író katolikus papot, Petrarcát, nagyobb reformátornak tartja a latin nyelven teológiai műveket író Calvinnál, ezt az értékelést megint nem szabad egyenlőnek tartanunk avval, hogy tehát Kölcsey kálvinista világnézetű magyar helyett inkább katolikus világnézetű volna. Csupán a világi nemzeti irodalmat tartja értékesebbnek mind a katolikus, mind a protestáns theologiai vita-irodalomnál.

Kölcseynek különben a teológiai vitáktól való idegenkedése abból a részben Bayletől tanult meggyőződéséből folyik, hogy „a religio tulajdonkép nem az értelemnek tárgya“, hanem az érzelemé, a „religioi érzelem“-é. (Töredékek I.) „Ismerjük meg értelmünknek gyengeségeit s engedjük magunkat a szívnek és religiónak megtisztult érzelmeinél fogva vezetetni.“ (Uo.)

A teológiai vitákat természetesen nemcsak a protestáns félen tartja meddőknek vagy káros következményűeknek, hanem a katolikus félen is. Így jellemzi a keresztyénségnek a protestantizmus előtti állapotját: „A keresztyénség hosszú szenvedések által képzette magát az

ezredekig tartó fáradhatatlan pályára. Lélekvadászás, sőt s világos századokon keresztül folytatott csupán reliigiói küzdés, a theológiának mesterséges szövedéke, a hierarchiának különös alkotmánya, s abban és az ellen történt közvetlen viadal, s több ilyenek cselekedték azt: hogy a kezdet századaiban characterül nyert makaesség és exaltatio hosszú nyomokat hagytak magok után, s gyakran magoktól is, de sokkal többször a hatalom és kincsleső fejek miatt, az iszonyító scénákat időről időre újrolag felhozták... sanguine fundata est ecclesia.“ — „Jézus tökéletes, de magános vonásokkal rajzolta előnkbe a vallást, melyre az ő követői egy egész nagy tudományt, egy mesterséges theológiát alkottak. S ezen theológiának sokfelé ágazó töredékein lehetetlen az elsőbb századoki philosophoknak kezeiket meg nem ismerni. Feszegetés, különböztetés, egyeztetés, titokszaporítás, titokmagyarázat, megfoghatatlanokat bizonyítani akarás, hypothesisek, dialektikázás, sophistáskodás stb., amiket vagy a nyughatatlanság szelleme, vagy a vetekedés tüze s kénytelensége tüntettek föl, okozták azt, hogy egyfelől képtelen eretnecségek toldultak rakásra, másfelől maga az orthodoxia végremehetetlen subtilitásokon feszült ki, s mint később a controversisták állíták vala, toldásokat s kiegészítéseket szenvedett. Aristotelesnek bölcsesége is feléledett végre a feledékenységből, s egy mesterséges, félig philosophiai, félig theologiai alkotmányt hagyott maga után a revolutiókhoz készülő világnak.“

Aki a protestantizmus előtti keresztyénségről úgy nyilatkozik, hogy a képtelen eretnecségekkel szemben az egyház orthodoxiája „végremehetetlen subtilitásokon feszült ki“ s „toldásokat és kiegészítéseket szenvedett“, — az protestáns létére is értékelheti ugyan a katolicizmus föl-emelő művészi elemeit és a ceremóniáknak vallás-erősítő voltát: de hitbeli meggyőződését a katolicizmus saját tanaihoz hajlónak éppen nem mondhatjuk, hanem nagyon is ellenkezőnek.

Kölcsey a reformáció teológiáját így bírálja: „Az essentialis különbözést két értelem közt nem teheti egyéb,

hanem a principiumok közt való ellenkezés. Mert ami az egyes dogmákat: a transsubstantiatiot, a gratiát, praedestinatitot stb. illeti, valljuk meg, hogy ezeket nem lehet a religio talpkövei közé számlálnunk; valljuk meg, hogy az ilyeneket a scholasticai lélek tette feszegetésnek tárgyává, valljuk meg, hogy ezekről ugyanazon felekezetnek individuumai is lehetnek különböző értelemben, mégis a hitnek közönséges fundamentuma rendületlen maradna... Ki hiszen többé vagy kevesebbé, s többet vagy kevesebbet a szent háromságról, teremtésről, eredendő bűnről, megváltásról, életutáni jutalom- vagy büntetésről? A szentek maradtak el talán s a purgatórium? Ó a nagy lépést* a világosodás felé, ha ezeken túl estünk!“

Aki így védi a katolicizmust a protestantizmussal szemben, hogy lényegtelennek tartja nemcsak a transsubstantiatióról, gratiáról, praedestinatióról, purgatóriumról szóló tant, hanem a szentekről szólót is, azt megint nem lehet a katolicizmus felé mint vallási rendszer felé hajlónak mondanunk. Szekfü Gyula, ki már Kölcsey életkörülményeitől eltérő életkörülményei miatt is, melyek világnézetet és pályát meghatároznak, bizonyára leghivatottabb művelője a katolikus szempontból értékelő magyar történetírásnak, ő bizony az igaz katolikus világnézettel össze nem férőnek tartja azt, hogy katolikus püspök, Szepesy, Erdélyben kötelezővé tett olyan „veszedelmes janzenista“ breviariumot, mely „az ó szövetséget mellőzte, a Mária-ünnepeket elhagyta, kétségbe vonta a szentek közbenjárása lehetőségét“. (Hóman-Szekfü V, 166.) Azt mondhatnám, hogy Kölcsey némely fejtegetésében és levelében azért látszik hajlani a katolicizmushoz, mert a nemzeti érzés erősödtevel — mint a Szekfü előhozta példa mutatja — a katolicizmus a protestantizmus felé hajlott, illetőleg mind a kettőre hatott a nemzeti érzéssel megnesemesített fölvilágosodás.

Hogy miképpen fogja föl Kölcsey a Németországban támadt reformációnak közvetlen történelmi következmé-

* Gúnyos értelmű latinos accusativus; értsd: Ó de nagy lépés...

nyeit, arra nézve jellemző, őszinte sorok vannak egyik bizalmas levelében (Cseke, 1816. máj. 11.): „Ma délután egy ágyra dőlve olvastam a 30 éves háborúnak történetét Schillertől. Visszatettem magamat a reformationak vérengző korába, s mindazon irtóztató eseteket végig futván elmémmel, azt kérdeztem magamtól, *mi jobb? a gonoszi szenvedni, vagy a jó után újabb gonoszra törekedni?*“ Ebből is az látszik, hogy Kölcsey a keresztyén egyház reformáció előtti állapotját „gonosz“-nak tartotta, a reformációt „jó után“ való törekedésnek, „újabb gonosz“-nak pedig azokat a véres harcokat, melyekben ő a német protestáns fejedelmek hatalomra való vágyát látja. A „viszsaélések jobbítgatását“ látja a kezdődő reformációban (Töred.), nem tartaná magában véve veszedelemnek, hogy „szakadás esik az ecclesiában“, hiszen ilyen „szakadás az emberi történetekben nem új, nem is ritka“. De — mondja a német fejedelemtől üldözött Schiller nyomán — „Németország fejedelmei látják, mint nyílik fel előttök egy pálya, melyen gazdagságot, függetlenséget, s tartományaik felett hatalmat arassanak... Az áldozatok temérdekek valának; a cultura, mely a reformationak következtésiben* számláltatik, hátravettetett; tartományok pusztultak el... S ti szerencsétlen népek, mit nyertetek a római pálcának széjjelpattanásával, kénytelenek lévén nyakaitokat határtalan fejedelmek jármaikba nyújtani?“ (Töred.) Mint a fölvilágosodás híve borzad vissza Kölcsey azoktól a harcoktól, melyek pusztításaikkal éppen a kultúrát is visszavetették, s melyekért Németország protestáns fejedelmeit kárhoztatja; de éppen a fölvilágosodás híveként becsüléssel emlékezik meg mint „világos fejek“-ről: nemcsak Ximenesről, hanem az inkvizíció és pápai hatalom ellen küzdő Scarpiról is, az egyházi följobbvalók bűneit ostorozó, s a pápától megöletett Savonaroláról is, a protestantizmust előkészítő Erasmusról is, sőt magáról Lutherről és Melanchtonról is.

Kölcsey szerint „nincsen vallás, melynek természetébe

* Értsd: következményei közé...

a türhetetlenség beleszöve lenne, s ha kérditek, honnan tehát a vallásbeli türhetetlenség s üldözés? felelem: mélyen fekszik az emberi lélek természetében“. Ezért mikor azoknak „iszonyú“ cselekedeteit említi, akik a „szelídség tükör“-nek, Jézusnak vallását erőszakosan is terjesztették: nem Jézust, nem a vallást okolja, nem a keresztyénség szellemét. Éppúgy megfigyelhetjük, hogy a harmincéves háború borzalmai miatt nem a reformáció reformeszméinek talán merészségét, túlzásait okolja, hiszen ellenkezőleg a reformáció vallási újításait a régi állapothoz képest nem „essentialis különbözések“-nek tartja; hanem okolja a reformáció alkalmával önző céljaira élő németországi fejedelmeket.

Hangsúlyozom: németországi fejedelmeket.

Magyarországnak a mohácsi veszedelem után nem a protestánsá lette járt polgárháborúval, hanem a szintén német származású fejedelmek hatalma és fegyvere alatt történt részleges rekatolizálása. Ez az oka annak, hogy — Kornisnak Baylet és Köleseyt jellemző szavaival szólván — a „polgárháborúktól, vallási harcoktól és üldözésektől iszonyodó“ Kölesey, német olvasmányai alapján tett kijelentéseiben a protestáns német fejedelmek ellen van; politikai beszédeiben és politikai élete tanúbizonyságával pedig a Magyarország királyává is lett katolikus német fejedelmek ellen, s Boeskey, Bethlen, Thököly és a Rákócziak mellett. Ezért jegyzi meg Kornis, hogy „Kölesey a katolicizmushoz való minden esztetikai vonzalma ellenére gyakorlatilag jó kálvinista maradt“. Ellentét azonban nincsen Köleseynek a német reformációról tett nyilatkozatai és a magyar reformáció történetéről vallott meggyőződéséből folyó szavai, írásai, tettei között.

Ellentmondás Köleseyben s Kölesey szavai és tettei között nincsen. Jézusról halálakor a római százados tett bizonyosságot: „bizony ez az ember igaz vala“; Köleseyről pedig a „szörny-ölők szörny-ölő fia“, Wesselényi: „Ő nem volt közénk való“.

Kölesey tárgyilagosan és bátran bírálja mind a katolikus, mind a protestáns papságnak a vallásügyi kérdé-

sekben elfoglalt álláspontját. Erre nézve jellemző két országgyűlési naplójegyzése, mind a kettő ugyanazon időből, 1833. március első napjaiból.

Az egyik a katolikus klérust illeti (1833. már. 2.):

„A főrendek ma nem ülének. A vallásbeli üzenet egyike az országgyűlés legkeményebb feladatainak; azt nyelni is nehéz, harapni is, legnehezebb pedig megemésztetni. Mit is gondoltok? A mi papjainkat, azokat tudniillik, kik az országgyűlésen széket és szavat bírnak, ha szinte a seminariumpok- s holmi szűk káplánságban meglehetősen kemény falatokkal tartották is, de később káptalani helyeken s püspöki székekben oly áldott ebédekkel és vacsorákkal hízlalták, s mind e máj napig hízlalják: hogy nem csoda, ha gyomraik kissé kényesek. S ami a világnak egyik szép részét illeti, ezek is, s naponként, kapnak az evangyéliomi gazdagnak asztaláról nem megvetendő morzsalékokat,* miken rágódni bizonyosan kedvesebb érzést okoz, mint az az ízetlen, oppositioi szellemet éreztető, s épen nem francia símaságú üzenet. Innen van, édes barátom, hogy azt a fő táblánál oly hamar feltálatni** nem lehet.“

A vallásügyi tárgyalásoknak ebben a szakában a protestánsoknak is keményen helyteleníti egy régebbi lépésüket (1833. márc. 4.):

„A Luther és Calvin fiai... a nyole superintendentia 1828-ban a vallási bajokat folyamodás útján felterjesztették. Meg kell vallani, szolgálai egy gondolat! Mert az 1790: 26. törvénycikkely megsértése miatt tettek panaszt; amit nem panasználni, de szabad nemzethez illőleg maga helyén törvényesen kívánni kellett volna. A folyamodás természetesen nagyon bevont vitorlával ment fel; s korán sem terjedt annyira, mint az országgyűlés kívánatai. Mi kívánatos alkalom az udvar részéről ama szűk határú kérelemre kegyelemválaszt adni, az alatt, míg a mi üzenetünk országos ülés nem tartása miatt halogatásban fek-

* Tréfás célzás a gazdag főpapi ebédek világi vendégeire.

** A kiadásokban tévesen: *feltálatni*.

szik! Kis kedvezések az országgyűlési felírást megelőzni fogó királyi válaszbán a nemzet egész törekedését semmivé tehetnék“.

Így Kölcsey a magyar szabadság és alkotmány független védőjéül részrehajlatlanul hibáztatja mind a katolikus, mind a protestáns papság politikáját: a katolikust azért, mivel a magyar felekezetek egyenjogúságát és ezáltal a nemzet egységét akadályozza, a protestánst azért, mivel az hajlandó követelés helyett kegyelmi engedményekkel megelégedni.

Ebben a nemes harcban sóhajt föl így Kölcsey: „Nincs keservesebb, mint fájdalmamat szavakba önteni akkor, midőn a tett hatalmunkban nem áll. Így vagyunk a vallásüggyel...“

Kölcsey magyar és írói és szónoki mivoltának olyan lelkig ható része az ő magyarországi protestáns-kérdésben való vélekedése, működése, hogy ha ezt — mint Sík Breviariuma teszi — mellőzzük, akkor arról az egész és igaz magyarról csonka és hamis képet adunk, mely nem Kölcsey korát, hanem a magunkét jellemzi.

Abban a hónapban, melyben Kölcsey az utóbb idézett két naplóbejegyzést írta, azon hónapban és abban a külső, belső küzdelemben írta Szemere számára, Szemere kértére a maga élet- és lélekrajzi vázlatát (1833. márc. 20.). Mivel nemzeti bűnnek tartotta nem érdeme, hanem felekezete szerint ítélni közéleti férfiúró, és ő maga sem akart ez utóbbi szerint ítéltetni, ezért abban az önjellemezésben vallását nem is akarta említeni: „Religiómról szólni csak akkor leszen idő, midőn vagy többé nem leszek, vagy magam is írói és emberi pályámra a jövődőség számára visszapillantok“.

Most már egy évszázad az emlékkő az ő sírja fölött: visszapillantunk írói és emberi pályájára, sőt lángoló lelkének reliigiójára is. Az ő reliigiója: „Jézus tökéletes... vonásokkal előnkbe rajzolt vallása“ szerint „toldások és kiegészítések“ terhe nélkül Istenhez, a „végetlenül bölcs, nagy, jó lény“-hez való fölemelő közeledés, mely „a léleknek felsőbb erőket kölcsönöz.“

Imádta az Istenséget!

Istenhez imádkozott, ha a hazáért való küzdelemben magának és barátainak erejét elégtelennek érezte. Wesse-lényinek írja 1834. aug. 31-én a pozsonyi országgyűlésről: „A tízparancsolatban nem hagyatik rés, hogy gazdag a szegényt önkényesen bánthassa; de az úrbéri válasz... hatalmasabb korbács alatt hagyja adózóinkat. Mit teszünk? az ég tudja... Némely ifjak itt olvasó társaságot állítottak, mely egy darabig nagy üldözés alatt volt. A társaság úgy adatott fel, mint amelyet Deák alkotott, s melynek elnöke Kölcsey. E két gyűlöletes név által akartak az új intézetre veszélyt hozatni... Ragályi... az ifjakat munkácsi s spielbergi tömlőcözéssel fenyegette, s így akará szélyel oszlatni... Imádkoztatok érettünk, mint mi érettetők; talán *a balsorsban küzdők imádsága használ-land Istennél.*“

(Balsors a' kit...)

„Ég terjessze ki feletted védő karjait, szép hon!“ — írja naplójába, mikor rágondol, hogyan öldöstette Mária Terézia generálisa a mádэфalvi székelyeket.

(Nyújts feléje védő kart...)

A Parainesisben ezt a parancsolatot: „Imádd az *isten-séget*“, követi ez: „Szeresd a *hazát*“.

E két eszme együtt élt Kölcsey lelkében, s e két el-válthatatlan eszme kezdeti vele a minden magyarra ha-gyott fohászkodást így:

„Isten, áldd meg a *magyart*...“

VIII.

Balsors a' kit régen tép...

„Irodalom nincs írott szövegek nélkül“ — ezzel kezdi Horváth János „A magyar irodalmi műveltség kezdetei“ című mesteri könyvét. Szükségesnek látta, helyesen is tette, hogy mielőtt irodalomtörténetét megkezdte, legelő-ször megmondta, mit kell értenünk az „irodalom“ szón, ha ama könyvet olvassuk.

Én is előrebocsátom, hogy most, mikor Hymnus-magyarázatom révén szintén a magyar irodalom kezdetéig pillantanék vissza: Horváth Jánosnál tágabb értelemben alkalmazom az „irodalom“ szót. Éppen arra a részére gondolok költészetünknek, mely nem volt leírva, mint a kódexek, de nem egy igen szűk körnek szólt, a világtól elzárkózottnak, mint a kolostori irodalom, hanem a kolostorok szigeteinek kivételével szólt és szállt az egész magyarság tengerének.

Még azt sem merném mondani, hogy irodalomtörténet ne lehetne írott szövegek nélkül.

Téves az a hiedelem, hogy pogánykori irodalmunk kertjét a keresztyén papok irtották ki. Jakubovich Emil (Magyar Nyelv XXVII, 265.) latin krónikáinknak abból az állításából, hogy a hét honfoglaló hadnagy önmaga dicsőségéről énekeket szerzett, helyesen azt következtette, hogy az Árpád-kor keresztyén krónikaírói még hallgatták a honfoglaló ősokról ősi ugor és türk módon első személyben szóló, de természetesen nem az énekhóستól magától szerzett énekeket. Magam tíz évvel ezelőtt megírt, de még meg nem jelent tanulmányomban kifejtettem, hogy az Ó-magyar Mária-síralomnak verselése nem a középkori latin verselés utánzása, nem is egyezik a magyar verselést sokban idegen mintára tanító verstanainknak szabályai-val, hanem ugor eredetű verselés, nyugati hatás előtti magyar, röviden: *a* magyar verselés. Az ilyen verselést pedig csakis úgy tanulhatta meg a Mária-síralmat szerző keresztyén pap, ha szorgalmasan és gyönyörködve hallgatta a pogány korból származó ének-szerzés darabjait.

Tudniillik nem minden világi éneket üldözött a pap-ság. A szerelmi dalt, a virágéneket, mivelhogy „fajtalan“ ének volt, azt a jó erkölcs végett tiltotta mind a katolikus, mind a protestáns pap. A bálványokban lakó pogány szentekhez intézett varázsló verseket szintén tiltotta a keresztyén törvény. De az Árpádról, Lélről, Botondról szóló hősi énekeket bátran hallgatta mind a vitézi rend, mind az egyháznak tanult szolgái, hiszen a csácsogó énekesek nél-

kül meg sem tudták volna írni a magyarokról szóló tudós krónikákat.

A krónikáíró nem mint keresztyén üldözi a pogánykori történetmondó énekest, hanem megveti mint latin műveltségű írástudó, a szájról-szájra szálló énekek írástudatlan módját és hallgatóját. Ez a tudós megvetés okozza azt, hogy az élőszóval terjedő epikai énekek írásba nem foglaltatnak és előbb-utóbb feledésbe jutnak. Erre a magyar irodalomra tehát nem áll az, hogy „irodalom ninesen írott szövegek nélkül“, hanem ellenkezőleg: az idegen mintájú, nem költői céllal írt művek okozzák cifra betűs pergamentjeikkel a kelő-múló szó terjesztette eredeti szép költemények halálát.

1906-ban megjelent Tinódi-életrajzomat avval kezdem, hogy: „Nemzeti történelmi epikánk két ágon jelentkezik. Egyik az, mely megtartotta az ősi kútfő jegyét: a naivságot és költőiséget. Ennek nemesak forrását rejti a régi kor sötétje, hanem további útját is a feledés homálya fődí, úgyhogy csak a tudomány eszközeivel lehet pályája folytonosságát és irányát kimutatni egészen addig, mikor egyszerre — mint a sivatag bűvő vize — elénk bukkan a kuruc mezőkön. A verses krónikáké a másik ág. Ez szemünk előtt húzódik el széles medrében három század hosszú közén keresztül, eltérő irányban az előbbitől, s azt félreszorítva, mellőzésre juttatva“.

Csak az egyes, természetesen a legrégibb keletű költemények veszték el írás híján, de maga az újabb, újabb virágokat nyitó ősi költészet élt tovább. Az a költészet, mely valaha Lél kürtjéről és Emese álmáról, később Kerekes Izsákról meg Júlia szép leányról énekelt. Az Árpád-kor énekei feledésbe jutottak, de török és kuruc világból való énekeket még a mi korunkig is tartott meg a néphagyomány. És most is azt mondom, hogy ezekben láthatjuk azt a magyar verses epikát, mely egyenes folytatása honfoglalás előtti költészetünk egyik műfajának.

Ezek a költemények az úgynevezett székely népballadák. Valamikor bizonyára országos volt az efféle énekköltés: én a fejérmegyei Magyar-Almásról ismertem

meg gyermekkoromban Molnár Anna balladáját. És nem népballadák olyan értelemben, mintha a földműveléssel vagy kézművességgel foglalkozó osztály egyetemének vagy egyéneinek szerzeményei volnának. A régi költői rend hagyományain nevededett egyéniségek voltak e remek költemények szerzői s első terjesztői, a népnek műélvező tagjai pedig voltak a későbbi — több-kevesebb hűséggel — főntartók. A Baresairól, a Budai Ilonáról, a Júlia szép leányról szóló ének meg a többi: oly ragyogó elméjű és gazdag lelkű epikai tehetségek művei, aminő tehetség nincsen irodalmunkban Zrínyi Miklósig, attól kezdve megint Arany Jánosig. Külön egyéni szerzők alkotásai ama balladák, de a verselésnek — ritmusnak, rímelésnek — a nyomtatott versekétől egységesen eltérő módja, a belső kerek szerkezetnek, a drámai előadásnak, a költői mondatfűzésnek a különböző költeményekben való tervszerű hasonlósága: kétségtelenné teszi, hogy még a török világban keletkezett egyes balladák is csak előző századok hosszú során át kialakulható költői gyakorlatnak, költői hagyománynak rokon eredményei lehetnek.

Régóta hirdetem hallgatóimnak, hogy ezeket a régi balladákat nem a XIX. századi anyag keretében kellene tárgyalnunk (ott csak a gyűjtésükre irányuló mozgalmat), hanem tárgyalnunk kellene őket irodalomtörténetünk legelején. Latin krónikáink — mint régóta tudjuk — részben megőrizték Árpád-kori epikánk tárgyait s hosszabb vagy rövidebb kivonatait. Az Ó-magyar Mária-siralom megmutatja a legősibb verselést. A népballadák bizonyítják az ősi epikai költészetnek a keresztyénségre térés és a reformáció után is tartott folytonosságát, elterjedtségét, hagyományos műfaji sajátosságait és a nyugati hatás alatt keletkezett egykorú irodalmi stílusnál sokkal magasabbrendűségét.

1906-ban írtam azokat a sorokat, melyekben rámutattam a régi magyar epika kettős ágára, forrására, s 1910-ben hasonlóképpen gondolkozik Négyesy „A magyar költészet eredete“ című értekezésében (B. Szl. 144.,

38—57.): „Hol vannak a magyar irodalom gyökerei?“ — „Ha irodalmon csak a latin betűkkel megrögzített és a századok viszontagságait kikerült magyar nyelvű szellemi termékeket értjük, akkor talán jogos lehet a kétség irodalmunk eredetisége és régisége iránt. De ha irodalomnak vesszük a népköltést, a dalok, balladák, mesék íratlan, de élő és lélekző irodalmát... akkor azt kell mondanunk: ímé a magyar irodalom másik forrása, — nem is a másik, hanem az első forrása.“ — „Irodalmunk igazi forrásvidéke nem a kolostorok irodalma, hanem az az ősi nemzeti költészet, melynek részben folytatása a népköltés...“

Szívem, lölköm, virágom, cinigém,
Aranyom, gombom, ágom, levelem...

Ezeket a dalsorokat valami papiroson valamiképpen belevarrták az egyik XVI. századelei kódexbe. Nos, ennek a meleg, színes, zengő töredéknek egészét bizonyára többen ismerték az országban, mint a kódex voltaképeni tartalmát, s abból a világi énekből többen szereztek esztétikai élvezetet, mint ama kódexből. S ha a kódexek csak két dalsorocskát hagytak is ránk írásban, azért bizonyára nem abból a két sorból állott akkori világi líránk, s bár csak a keresztyén korból való annak ez az írásban reánk maradt emléke, azért mégsem avval a leírással kezdődött a magyar világi líra. A reformáció, majd a rekatolizáció korában a papoknak és világiaknak csak tudósabbjai olvasták, és csak mint teológiai szakirodalmat olvasták a hitvitázók könyveit, de szépirodalmi élvezetet az urak, a vitézek, a nép, a Sylvester-dícsérte stílusú virágénekekben találtak. A végbeli vitézek mint újságmondót és vitézi tisztesség hirdetőjét szívesen hallgatták a Tinódi-féle nem költészetre törekedő száraz krónikást, de emlékezetben — nagyobb kedvelés jeléül — nem efféle krónikákat tartott fenn a szájhagyomány, hanem a Szilágyi és Hajmási, meg Kerekes Izsák költőibb énekét. Mátyás udvarában sem a költőietlen „Szabács viadalá“-t hallotta Bonfinius; hamisítvány voltára még 1912-ben fölhívtam barátaim figyelmét.

Hát Kölcsey hogyan vélekedett régi, élőlőszóbeli irodalmunkról és a népköltészetéről?

Tinódiról és társairól már ő helyesen megállapítja, hogy „nem tevének egyebet, mint az tenne, ki újságleveleket foglalna versekbe“. (Nemzeti hagyományok.) Zrínyi-nek mindenek fölött való nagyságát teljesen méltányolja, de megjegyzi, hogy „római és olasz példányoktól kölesönzé költői erejét“. Német és magyar irodalmi tanulmányai alapján pedig világosan látta, hogy „a való nemzeti költésnek csak a nemzet kebelében lehet és kell szárnyára kelnie“, s hogy „a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni.“ Gyanítja, hogy bár a mai népköltészet termékeiben nincsen történelmi tárgyú és fölfogású, de mégis ez a költészet olyan régebbinek folytatása, melyet a hazai történelem tárgyai és hősei is ihlettek, melynek dalaira „a későbbi költő is hevülhetne“. Megállapítja: „Legrégibb dalaink, melyekben még nemzeti történet említettik, a kurucvilágból maradtak reánk; ezekből a Tököli, Rákóczi, Bercsényi, Bóné nevek zengenek felénk; s ezekben a poétai lelkesedésnek nyilvánosságos nyomai láttatnak“. A cenzúra miatt nem részletezi, de általánosságban megemlíti a kuruc kornak el nem feledett gyászát: „Az időkről, melyeket közelebb érünk, jól tudjuk, minő körülmények közzül maradt reánk a vissza- és előérzés bánatja, s az ezt tökéletesen kizengő *szegény bújdosó magyar* nevezet“.

Nem hiába kezdtem Hymnus-magyarázatomat kuruc nótával: a Hymnus szerzője mint esztétikus és a nemzeti irodalom programm-adója, magyar színekért a népköltészethez, történelmi hangulatért a kuruc költészethez igazítja a magyar költőt, s ő maga is jó példával jár elől.

Ebbeli módszeréről maga ír Szemerének (1833. márc. 20.): „Felvettem valami rímről rímre s tárgyról tárgyra ugráló paraszt dalt, s annak formájára csináltam előbb a legmindennapibb keresetlen pór kitételekkel dalt, s azután nemesítém meg egyik sort a másik után. Így támadt a *Hervadsz, hervadsz, szerelem rózsája*, mely évekig csak emlékezetemben élt; így az *Ültem csolnakomban*, ameiyen

talán még most is látszik, hogy valaha fonókába illő nyelven volt írva“. Valóban, a magyar sík mezők, sík vizek világának szellője csap meg bennünket e sorokban:

— — — — —
 — — — —
 Hallék zúgni darvat
 Röptébe fenn,
 — — — — —
 — — — —
 Vajha szállni tudnék
 Én is veled!

(Csolnakon.)

Itt meg a magyar népdal virágének-képei virágszimbolikává finomítva:

Hadd hervadjon
 Szerelem rózsája,
 Nyíl hajnalkor
 Remény violája.

(Hervadsz...)

Mint a népdalhoz, úgy fordul Kölcsey a régi dalhoz is; nehogy a nemzeti hagyományoktól való „szüntelen előre és messzebb távozás alatt eredeti színeinket elveszessük, s kebelünk többé felmelegedni ne tudhasson“. A régi dalt, mely nála kuruc dalt jelent, annyira átdolgozza, mint a népdalt; de a költői hagyomány és a költő között sokkal belsőbb az „összeérés“, az egybekapcsolódás a kuruc dal költői értékesítésekor, mint a népdalékor. Emez: inkább a versművész játéka; amaz: forró együttérzés.

A „vallás tárgyában“ a főrendekhez az izenetet ilyen merész hangon fogalmazza meg: „... a Karok és Rendek világosan kijelentik, hogy előbbi nyilatkozásaik mellett állhatatosan maradván, a XIX. századdal, a tárgy szentségével, s hazai törvényekkel ellenkező és a nemzetre s ez országgyűlési testre homályt hozó egyezésbe nem eresz-

kednek; sem sérelmet sérelemmel tetéző, s a jelen és jövő kor kemény ítéletét maga után vonó törvény alkotásában soha részt venni nem fognak. — Amit midőn Ő cs. k. Főhercegségének, s a Mélt. Főrendeknek *teljes eltökéléssel tudtokra adnának*, egyszersmind világosan kimondják: hogy ha az ügy felterjesztését még most is visszatartóztatják, akkoron a Karok és Rendek az egész tárgyat ez úttal felfüggesztik; s minden esetre az 1790. 12. t. cikkely értelméhez szorosán ragaszkodván, a törvények önkényes magyarázatjából költ, s netalán még kelendő minden rendelkezéseket *törvényteleneknek, s kötelező erő nélkül valóknak az egész haza színe előtt kinyilatkoztatják*“.

Eb ura fakó!

Ilyen kuruc volt Kölcsey még negyvenen túl is; hogyan lett volna az harmincon alul! Akkor írta a „Rákóczi, hajh! Beresényi, hajh!“ kezdetű költeményét. A régi „Haj, Rákóczi, Beresényi“ nóta csak csüggedve kesereg a harcok vesztes vitézei után, de Kölcsey ehhez az éjben pislogó parázshoz a maga hajnal-gyújtó lángját hozza, s a kuruc kesergőnek sorából szabadságharcra buzdító ódát teremt — a cenzúra korlátja között. E költemény megalkotásában az már másodrendű dolog, hogy hazafias ódájához alkalmasabbnak vélte a jámbust, s a Rákóczi-nóta első sorát is jámbusossá dolgozta át ódája első sorául, amint viszont lágy érzelemhez illően trochaeusokban írta „Csolnakon“ dalát népdalból. Mindezt azért, hogy „az együgyű ének hangját megnemesítse“. (Nemz. hagy.)

Régi irodalmunknak mindig az a része volt az igazi, a magyar, a ható irodalom, melynek még létét és sajátosságait is sokszor csak közvetett bizonyítékokból sikerül az irodalomtörténetnek megállapítania. Megint mondom: nem Anonymus volt az Árpád-kori magyarság irodalmá, hanem a csácsogó énekesek énekei; nem az Ó-magyar Mária-siralom, hanem azok az énekek, melyeknek hallgatásából verselni tanult ama latin himnus magyarra fordítója; Balassa Bálintnak nem kinyomatott istenes énekei, nem is a neolatin utánzatok, hanem az elégetettekől a „Vitézek mi lehet...“- meg az „Őszi harmat után“-félék

jutottak el az énekmondók nagy nyilvánosságáig s éltek előszóban századokon át; nem a két nagytudományú Péternek, Pázmánynak és Alvinczinak, egymás fejéhez vágdosott argumentumain épült a laikus nagyközönség, hanem a mi korunkig is fönmaradt balladák finom szépségein — és mikor a kurucok fegyverei már nem csattogtak is, akkor még mindig szóltak rejtekben tárogatóik, s dalaikat titokban még mindig dalolták, többen, mint olvasták a XVIII. század könyveit.

És akik az akkori új könyvek új verseit olvasták is, nem sokszor úgy bosszankodtak-e, mint Kölcsey? Így e: „Melyik magyar ismerjen saját mezeire, ha rajtok Pán fújja a sípot, s Tytirus hajhássza bárányait? Melyik magyar találhassa fel magát saját nemzetiségében, ha nemcsak az idegen mythologia képeire, hanem ez vagy amaz római verselőnek ez vagy amaz sorában álló ez vagy amaz névre is emlékeznie kell, ha poétáját érteni akarja?... minő behatást tehet reánk a mythológiának világa, mely nekünk csak valamely allegorikai tarka festés gyanánt jelen meg?“ Íme, még az akkori deákos irodalom értőjének lelke is inkább hevül a nemzeti hagyomány azon énekein, melyekből „a Tököli, Rákóczi, Bercsényi, Bóné nevek zengenek felénk“ s a „szegény bújdosó magyar nevezet“.

Azon az 1790-i nagyváradi nemzeti ünnepen, melyről az első fejezetben szóltam, a Rákóczi-nótával együtt a Balassából formált „szegény bújdosó magyar“ énekét is fújták:

Ószi harmat után
Végre mikor aztán
Fujdogál a téli szél,
Fujdogál a téli szél,
Zöld erdő árnyékát,
Piros eszímám nyomát
Hóval lepi bé a tél,
Hóval lepi bé a tél.

(Keresztesi Napl. 213.)

Messzére bújdosom,
 Hazámat itt hagyom,
 Isten vezérli dolgom,
 Isten vezérli dolgom!

(Thaly, Adal. II, 309.)

A kuruc történet és kuruc költészet jellemző alakjának említi széptani értekezésében Kölcsey a „*bújdosó szegény magyar*“-t; az országgyűlésen Erdély úniójáért küzdve Rákóczi „örökre *elbújdosott* sergecskájén“ akad meg emlékezete; a „Rákóczi hajh!“-ban a rodostói „*bújdosóknak* sírja“ felé sóhajt titkon; a Hymnusban is, mely a szabadságnak a holt szabadságharcosok véréből ki nem virultát siratja, az üldözött bújdosó a Thököly és Rákóczi vesztes hadának „*bújdosó szegény magyar*“-ja:

Bújt az üldözött...

— — — — —
Vár állott: most kőhalom...

A romba dőlt vagy pusztán hagyott magyar várak Kölcseynek nem romantikus kép, hanem mint hazafinak: a magyarság romlásának kínzó emlékei. Mikor a sváb kocsis Pozsony felé dőcögtette 1832. decemberében, „s homályon keresztül búsan emelkedék a királyi vár pusztá falaival“, akkor akarátja ellenére is ez a kérdés tolakodott lelkébe: „ha mindennek, ami az utcai por felett magasan áll, rommá kell-e válnia?“ (Napl.) 1833. márc. 15-én ezt írja Pozsonyban Naplójába: „Keresztülmentünk a hídon, s a Duna túlsópartján fekvő berek lombtalan fáit jár-kálánk. Alkonyra hajlott a nap; a sétálók nagy része már haza tért; még egy sereg iskolás gyermek üzé játékait a hely körül, hol Dubraviczky a huszonnégy év előtt elhullott francia bajnokok sírhalmait mutogatá. Megval-lom, e jelenés különös érzést támaszta keblemben. Nem a bajnokhalál, nem az idegen földben lelt sír, nem a honn maradtak bánata tűnt előmbé. Napóleon és Európa; s benne és körülök annyi rendület, annyi törekedés, tett,

remény, teljesedés és veszteség: ezek valának gondolataim. De e gondolatok közepébe miért kellett a te képednek megjelenni, óh Haza? És az a bús látvány: az omladékos vár a más part fölött! Bármikor, csak most ne! — Haza, s ti omlott falak, mikor fogtok egyszer épségben állani? — Vissza uraim! e helyet kísértet lengi körül. Azért hívtatok-e ki szobám rejtekéből, hogy a mulandóság s bizonytalan jövőndő scenáihoz vezessetek? A Nemzeti Hagyományokban így feddőzik: „Mit talál a szem, mely régiségeinket vizsgálja? Nemde őseinknek várfalait, melyeket a gondatlan unoka le hagyott omlani...“ Két Rákóczi-várról is ír borongó epigrammát: Husztról és Munkácsról. Amabban a „sír szele“ közben „a csarnok elontott oszlopi közt lebegő rémalak“ a multból elfordítani igyekezik tekintetünket a jelen kötelességei felé; emebben szintén a kuruc küzdelem sikertelenségén s a jelennek sívárságán való keserűség szólal meg:

Hol fejedelmi terem fogadott fejedelmi lakókat,
 S küzde nemes harcot Zrinyi leánya soká:
 Bércedet, ó Munkács, keserű gond üli, lebegvén
 Rémalakok szomorún a fogoly álma fölett.
 Büszke tekintettel mit nézsz a síkra le, bús lak?
 Jón az utas, lát, s fut messzekerülve tovább.

A szabadságharcok vesztén kesergő Hymnusban is az egykor főnnálló, most kőhalommá lett vár: kuruc emlék, magyar sorsnak szimbóluma. A mai gyász régi ellentétének az a kifejezése, hogy egykor ott „kedv s öröm röpkedtek“, már a rokokónak a boldog pompához illő, allegorizáló, megszemélyesítő festménye.*

Kölcsey a költői nyelvnek, stílusnak műfaj és tárgy szerinti változását, többféleségét sürgette. Megróttá Ka-

* Már a nyájasság is pillangószárnyakkal
Repkedvén enyelgett s játszott az urakkal.

Csokonai, Dorottya I.

zinezy fordításaiban azt, hogy „Gessnernek stílusa egyforma lett a Marmontel s Yorick stílusával... pedig mit óhajtunk annyira..., mint hogy a nyelv egyszerre menél több oldalt vehessen magának?“ (Azaz többoldalú, többféle színű, hangulatú legyen.) (1817. jún. 12. Lasztóc.)

Ilias-fordításában a homerosi görög nyelv ódonságának tükrözésére középkori nyelvünkhöz nyúl:

Mondsza, ha tudsz, bennem *bizakodvád*, bármi jövődöt.

Vagy:

Rá komolyan *nézvéje* felelt gyorslábu Achillevs.

A bújdosó Balassáról írt versben a XVI—XVII. század verseinek alakját és hangját követi:

Kétségtől rettegve, bánat közt nyugtalan
Sírok, de könnyemet ontom haszontalan;
Erdőn, *bércen, völgyön bújdoklom* úntalan,
Segédkart s hajlékot nem lél boldogtalan.

Itt is a magyar előidőkből a bécsi király és esztergomi szentszék üldözöttje kapja meg érdeklődését, a „*bércen, völgyön bújdokló*“, ahogyan a Hymnusban is az „*üldözött*“

Bércre hág és völgybe száll,
Bú s kétség mellette...

És ahogyan „Balassá“-ban igyekszik a költő a tartalom és alak egybehangzására, úgy igyekszik a Hymnusban is. Ismétlem azonban, hogy kuruc hatást mutató költemény nyelvének és versformájának és egész stílusának megválasztása belsőbb ügye Kölcseynek, mint egy-egy pórdal-nemesítés. A „Rákóczi, hajh!“ és a Hymnus alkotása, és alkotás közben a Thökölyek és Rákócziak korába való visszagondolás: a hazafinak, a reformpolitikusnak, nemes, de kétséges harcok között: lelki kényszerűség.

Kölcsey mint nemzeti egységre törekedő reformpolitikus a magyarság legnagyobb belső veszedelmének — láttuk — azt tartja, ha abból „tíz milliom adózó“ (azaz a jobbagyság) „s három millió protestáns“, nem országos törvényekkel, hanem dicasteriumi rendeletekkel igazgatják, s ha protestáns vallása miatt „a nemzet harmadrésze a törvény oltalmára hijában hivatkozik, s minden pillanatban veszélyben forog idegen akarat alá vettetni“, s ha tisztségek betöltésekor és politikai választásokkor nem azt kérdezzetük: ki milyen „hazafiságú és érdemű“, hanem: milyen „vallású“. A magyar nyelv hivatalos mellőzésén kívül a parasztság elnyomása és a protestánsoknak séreimes helyzete izgatja legjobban. Nemesak lelkében, hanem szinte testében is szenved, mikor a veszedelmek ellen való küzdelmének s evvel kapcsolatban a régi szabadságharcoknak sikertelenségét egyszerre látja; de éppen legnagyobb szenvedéseiben és reménytelenségében fordul imádsággal Istenhez. Pozsonyból írja 1833. júl. 16-án Kende Zsigmondnak: „A vallásügy kimenetele annyira afficiált, hogy alig van jártányi erőm... Éljen szerencsésen, jó Zsigám. *Imádkozzál érettem*, mert szenvedek kimondhatatlanul, látván az iszonyú fekélyt, mely a szerencsétlen országot emészti, s talán örökre elemészti.“ Követi pályája végén írja (1835. jan. 11.): „Mondanám: *imádkozzatok a népért*, de ezért talán már imádság sem használ — Hiszen önmaga miatt akar elveszni.“ A magyarság jelen veszedelmén való fájdalom, a Bocskay, Bethlen, Thököly és Rákócziak múlt küzdelmeinek emléke, az Árpád magyarjait felhozó örök Istenhez segedelemért való imádkozás őszinte vágya: mindez együtt folyton forr Kölcsey hazafi és keresztény szívében; természetes tehát, hogy mikor — követi pályája előtt — az ilyen érzések költeményül buzognak ki belőle, akkor ez a költemény Istenhez folyamodó himnus lesz, a régi szabadságharcok vesztesét kesergő ének lesz, és ha szerzője tárgy és tartalom szerint méltó alakba akarja önteni érzéseit, akkor — a nemzeti hagyományokat értékelő s értékesítő esztétikai elvek szerint —

verselését, nyelvét, stílusát a régibb századok költészetének elemeivel hangulatosítja.

A borral való felköszöntések szokását és formuláit mint régi magyar hágyományt becsülték a XVIII. század elején. Szirmay írja 1804-ben (*Hungaria in Parabolis*): „Sunt et singulares apud Hungaros poculum vini propinandi formulae. Antiquissimae sunt: ... Adgyon Isten minden jót, `tele légyen mint a pince, mint a bót...“ Különösen új esztendőre szólnak az ilyen Istennek bőséges áldását kérő jókívánságok, prózában és versben. A kálvinistáknak három évszázad óta legkedveltebb templomi énekei közé tartozik ez az újesztendőre való ének:

Ez esztendőt megáldjad,
Ez esztendőt megáldjad
Kegyelmedből Úr Isten!
Bő zsírral ékesítsed,
Bő zsírral ékesítsed,*
Te szent, Jehova Isten!

— — — — —

És a puszta helyek is
Bőséggel,
Halmok áhítozódnak
Víg kedvvel...

Ennek a jól ismert éneknek egyszerű hangját üti meg Kölesey, mikor Hymnusát avval kezdi, hogy:

Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel...

és hogy:

Hozz rá *víg esztendőt.*

* Eredetileg: *kövérttsed*. Templomi énekeskönyv némely régi darabjának kimustrálása nem baj, újabbak beiktatása is helyes, de régi szövegek átdolgozása ritkán sikerül.

Illik a hagyományos istenes ének-stílushoz Szenci Molnár Albert zsoltáraié is. Háborgattatásaikban sokszor elzengedezték a magyar reformátusok a XXXV-iket:

Perelj, Uram, perlőimmal,
 Harcolj én ellenségimmal;
 Te paizsodat ragadd elő;
 Én segedelmemre állj elő;
Dárdádat nyújtsd ki kezeddél,
Ellenségimet kergesd el...

Ilyen zsoltáros hang ez:

Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel.

A múlt század végén az egyik katolikus főpap ilyen okkal kárhoztatta a Hymnusnak templomi éneklését, hogy dogmába ütközik ez a mondata:

Megbűnhötte már e nép
A multat s jövődőt!

Pedig ez is bár nem dogmatikai, de bibliai gondolat. Ézsaiás próféta vigasztalta népét a fogságban avval, hogy bűneiért már kétszeresen is megbűnhődött: „mert megbocsáttatott az ő gonoszsága, hogy *kétképpen való jutalmat is*“ (t. i. büntetést) „elvett az Úr kezéből az ő bűneiért“. (42:1.)

Gondoljunk vissza végül, amivel kezdtük, a Rákóczi nóta soraira:

Jaj, régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép szaggat, tép...

Nem lehet véletlen, hogy a Hymnus első strófájában is erre, hogy:

— — — — *nép...*

előtte ez a sor rímel:

Balsors, a' kit régen tép...

A Hymnus szerzésekor, mint a „Hazafiúság“ szerzésekor is, a Rákóczi-nóta szavai is belecsöngtek Kölcsey fülébe.

*

Amit a magyarság áldást, dicsőséget, szenvedést vett Isten kezéből Árpád korától a jelenkorig, ami bünt ön-maga és Isten ellen elkövetett, amit ellenségei is a magyar ellen elkövettek — ezt Isten színe előtt mind érezten érezte Kölcsey akkor, mikor a Hymnust — a cenzúra korlátja között — megalkotta.

Hogy a Hymnus olvasásakor vagy hallásakor a mai magyar melyik, mit érez: nem vizsgálom; mit érezzen, mit ne: nem erőltetem; a Hymnus értelmét azonban nem úgy magyarázni, mint Kölcsey értette, nem mertem; őt másnak, mint aki volt, nem láthattam — hiszen soraim keletkezése alatt végig szemtől-szembe állott velem, olyan halhatatlanul, mint több egy évszázada állott és szólott Kossuth és kortársai előtt:

Tar agyát őszbevegült kevés hajszál lengte körül, színtelen arcán ezernyi átvirrasztott éjnek tikkadtsága ült; egyetlen szemében a nemzet múlt s jövő bánata tükrözött. Szava tompa volt, mély és értelen, mint egy síri hang... és lőn még tompább, még értelenebb, még síriasabb, mikor ökölbe szoritott jobbát emelve, rámeresztett szemem előtt úgy állott, mint túlvilági lény, kinek szellem-szavát nem úgy, mint másét, érzekeim segedelmével, hanem közvetlenül lelkem lelkével hallottam...

Hymnus,*

a' Magyar nép' zivataros századaibol.

Cseke. Januar. 22d.

. 1823.

Isten, áldd-meg a' Magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors a' kit régen tép,
Hozz rá vig esztendőt,**
Meggühödte már e' nép
A' multat 's jövőndőt!

Óseinket felhozád
Karpat' szent bérczére,
Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére.
'S merre zúgnak habjai
Tiszának, Dunának,
Árpád' hős magzatjai
Felvirágozának.

Érttünk Kunság' mezejin
Ért kalászt lengettél,
Tokaj' szőlővesszejin
Nektárt csepegtettél.

* A végleges szöveg legrégebbi (1832-i) kiadásának betű szerinti közlése.

** Miniszteri rendelet ennek a sornak az eredeti szövegtől kissé eltérő szöveggel való éneklését tette kötelezővé: a „rá“ helyett „reá“-t kell énekelni.

Zászlónk' gyakran plántálád
 Vad Török' sánczára,
 'S nyögte Mátyás' bús hadát
 Bécsnek büszke vára.

Hajh, de bűneink miatt
 Gyúlt harag kebledben,
 'S elsújtád villámídat
 Dörgő fellegedben,
 Most rabló Mongol' nyilát
 Zúgattad felettünk,
 Majd Töröktől rabigát
 Vállainkra vettünk.

Hányszor zengett ajkain
 Ozman' vad népének
 Vert hadunk' esonthalmain
 Győzedelmi ének?
 Hányszor támadt tennfiad
 Szép hazám kebledre,
 'S lettél magzatod miatt
 Magzatod' hamvvedre?

Bújt az üldözött 's felé
 Kard nyúl barlangjában,
 Szerte nézett 's nem lelé
 Honját a' hazában.
 Bérczre hág és völgybe száll,
 Bú 's kétség mellette,
 Vérözön lábainál,
 'S lángtenger fölette.

Vár állott, most kőhalom,
 Kedv 's öröm röpkedtek,
 Halálhörgés, siralom
 Zajlik már helyettek.
 'S ah szabadság nem virúl
 A' holtnak véréből,
 Kinzó rabság' könye hull
 Árvánk' hó szeméből!

Szánd meg Isten a' Magyarat
Kit vészek hányának,
Nyujts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
Bal sors a' kit régen tép
Hozz rá víg esztendőt,
Mebünhődte már e' nép
A' múltat s jövőndőt!

TARTALOM

	Lap
Előszó — — — — —	3
I. A magyar nép zivataros századaiból — — — —	5
II. Hajh, de bűneink miatt — Gyúlt harag kebledben	17
III. Bendegúznak vére — — — — —	25
IV. Szép hazám... lettél magzatod miatt — Magzatod hamvvedre! — — — — —	33
V. S ah, szabadság nem virúl — A holtak véréből...	36
VI. ... a magyart...	42
VII. Isten...	52
VIII. Balsors a' kit régen tép...	67
Hymnus, a' Magyar nép' zivataros századaiból — —	83

